

મોટાંમાએની વાત

૪૫૫૯

(૦૧૬)

રચનાર.

કુ. ન. ની કુમપની.

પ્રસાધ કરનાર.

બરજોરજી અરદેશર દાદીનાથા.

(ચાનકના અધીપતી)

વાંકીબોરડી આગળ સુરત.

(સરવે હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

શને ૧૮૯૦

કીમત ચાર આનાં.

સુરત પ્રદાબક્ષ પ્રેસ એમ. જી. પોળવાલા નાણાવટ

હર ખખરો.

નાં! ચશમાં!! ચશમાં!!!

તી પથરનાં ચશમાં નંગ એ વેચવાના છે તેમાં એક અંગરેજ (નં. ૩૨૦) તથા બીજા યીનાઈ બનાવરનો કીમત ૩૪૦). ત ૩૧. ની કીમતવાલો ૩૫૦ની, તથા ચાલીસ ૩૧. ની કીમતવાલો ૩૨૦, કમાનમાં બહેલો છે. યીનાઈ બનાવરનો ચશમાં, કચકડાંની કમાનવા આંખ ઉપર મેલવાથી, ગમે તેવા તડકામાં પણ, જાણે વરસાદની ઝરી પડે હોય એવી થંડક આપે છે.

ત્રીજા ચશમાં સાધારણ કાચનો, ખર્ચ ૩૫૦ની કમાનમાં બહેલો, કીમત જોની કમાન બનાવવા પાછલ ૩૪) લાગુ થયા છે.

એ ત્રણે ચશમાં શાટાઈ (Short Sighted) આંખવાલાને ઉપયોગ જોવાના પાવર ત્રણેના જુદા છે.

લેનાર ઘણીએ-કુ.જ-ને સરનામે આ 'ચાલક' ના ચશમાં ફરમાં પુછવું.

૧૬ મી સદીનો ચમત્કાર-ધાતપુષ્ટ અકસીર દવાની ટી. આ.

(૧૫) વરસના લાંબા અનુભવ તથા અન્યાયશથી ખાતરી કરી નાંડી છે

દવાના ગુણો-હરેક પ્રકારની નામરૂઝી; ઉંઘમાં, પીસમાં અથવા ડે ફરતી વખત ધાતનાં જવાને; ફક્ત ૧) ડબ્બી આરામ આપે

વળી દેખીતાં દોંગાં પણ નબળાં માણસોને, મીઠી પીસાબ, રોગીને, ઉંઘ રનાં માણસોને, તવાયલાં અને નાતવાન શરીરવાળાઓને; મલ મલાવાલાંને

જોની પાચન શક્તી નાશ પામી, અથવા નબળી પડી, ૧૬ હોય તેઓને; એવા સર્વે દરદીઓને ઘણી જડપથી અસર કરી અંગત જોની બહે છે.

પીરીઆથી પીડાતા દરદીઓ માટે અકસીર ઇલાજ છે, બાકોઈ બલાઈ માટે કારક, અને મોહોડું સમારવાની, વસ્તુ છે

બચ્ચાંની વરપીથી યેનશીજ રહેલાં સ્ત્રી પુરુષોને તો જુદા મારીરવાદ છે.

સ્ત્રીઓનાં છુપાં દરદોને અતી ઉત્તમ માફક આવતી દવા છે દવામાં જેડ, અથવા મારેલી ધાતુ નથી પણ તદન સફાઈતી ભરેલી માદ અને કદ ધાતુ ટાંકણી જવી છે તેથી બચ્ચાંઓ હોંસે હોંસે જાનવ છે.

ખોરાક-મોઠાં માણસને સવાર સાંજ અથક ટાંકણી ખવાને પા ટાંકણી; કાંઈ પાળવાની નથી.

જાડો ખુલાસાથી રાખવાને ચુકવું ટી.

મલ-જાણુ ડબ્બ ટાંકણીની ડબ્બી ૧)ના ૩૩) ખુલાસા ખરચ મફત.

કેડલા બનાવનાર તથા વેચનાર. તારા નસરવાનજી

કોલકત્ર આફ્રીસર આસપીટલ પુરધર.

કા. -આ દવાના વધુ, પણ છુપા, મોઠા મોઠોને લખીને પુછ મા ફરવું.

મોટાં માથેની વાર્તા.

પચેતીનો દીવસ પુરો થયો હતો અને રાતનો વખત થતો માડયો.

મોટાં માથે કે જેમનું નામ સુતાપાઈ હતું તેઓ પોતાના દરીયાઈ મેહલના એક અજમાનાના રાત પ્રમાંણે રાણગારેલા ઝોરડામાં આરમયેર ઉપર બેઠાં હતાં. એક નાણુક, ખુબ સુરત, અને ઉચાં કુળના તેઓ વૃધ બાઈ હતા. તેઓએ એક સુંદર સાડીનગી ઢાલી સાડી પેહેરેલી હતી, હાથમાં એક સુંદર રેસમી પાળનો રમાલ હતો, પોતાના રેશમજેવા સફેદ બાલની કોર ઉપર હીરાઓની હાર તારાની માફક ચલક્યા કરતી હતી, પગમાં હીરાના બકલ જોડેલી નાણુક સપાટો હતી, હાથની ઘણીખરી સઘળી આંગલીઓ હીરા માણેક વીગરે જવાહેરોથી ખણેલી લીધેલી હતી.

એજ દરીયાઈ મેહલમાં આજે તેઓએ પોતાની પચેતીનો દીવસ યજ્ઞ થયો હતો. એજ જગ્યાએ કાંઈ ડગ્ગનખંખ બાણુજ અને પીતગાઈઓ એક ખુશી ભરેલુ બાહાદશાઈ ખાતુ ખાઈ ઉડ્યાં હતાં; વધું સંધ્યું ગરીબ સુરખાંઓને વેચી આપ્યું; અને હવે વરસાદની ઝરી સાથે જળ ઝળું થયું હતું તેથી, મોટાં માથે આતશનું એક સુંદર આકરગાનીયું પોતાની મોટી ખુરશી આગલ મુકીને તે આગળ બેઠાં હતાં અને તેમની આસપાસ નાનાં છોકરાંઓનું એક સુખવાદી ટોળું વીરલાઈ રહ્યું હતું.

શીરીન મોટાં માથેની પ્યારી પૌત્રી, (છોકરીની છોકરી) તેમના પગ નીચે સુંદર ગાદી મુકીને બેલી હતી. “મોટાં માથે, હવે આપણી વાત ?”

“તમે જાણો છો કે પચેતીની રાતના એક વાત કહી સંભલાવવાનું તમે હમેંને વચન આપ્યું છે.”

“અને એક નવાઈ જેવીવાત બોલવા માટે, મોટાં માથે,” તેહમીના, મોટાં માથેની પ્યારી દોહીત્રી (છોકરીની છોકરી), પોતાની ખુરશી આગલ ખેંચીને ઝીણાં સ્વરથી બોલી.

મોટાં માથે પોતાનો સોનાનો ચશમે ઉતાર્યો, અને સંભાલથી બાણુ ઉપર મુક્યો.

“એક વાત ? હા, એકવાત કહી સંભલાવવાનું મેં તમોને વચનતો આપ્યું છે,” મોટાં માથે.

બોલ્યાં, “પણ, મારી પ્યારી છોકરીઓ, હું વીચારી નથી શકતી કે શું વાત કરું.”

“હા, મોટાં માથે, તમારે જરૂર એક વાત કરવીજ જોઈએ.”

મોટાં માથે રસતમજ, જેઓ સાંમે બેઠાં ન્યુસ વાંચતા હતા, હસી પડ્યા.

“એક વાત છે જે તમારી ખુશીમાં આવેતો એમને કહી સંભળાવો,” મોટાં માથે બોલ્યા.

મોટાં માથે ધીમેથી ટોકું ધુનાવ્યું અને કહ્યું “હા તેજ વાત એ લોકોને કહી સંભલાવવાનો મારો વીચાર છે એ વાત છોકરાંઓએ કદી સાંભળી નથી તે હવે સાંભળશે.”

મોટાં માથે વાત સફટાઈ “આગલ એક વખત ઉપર એક ઘણીજ ખુબસુરત જીવાંન બર્ધી હતી. તેનું નામ સુત્રનાર હતું. તેણી ઘણીજ ખુબસુરત હતી, ખરેખર એક ગોરી ગોરી મડમ, યુક્તિ અને ગવગેટા જેવા ખીલતા ચેહેરાની, નવાઈ જેવી સુરી આંખો અને ચળકતા રાતા સોનેરી બાજ સાથે.”

તેણી તમારા જેવીજ ખુબસુરત હશે, નહીં મોટાં માથે !” શીરીન અને તેહમીના ઉત્કવલમાં બોલી ઉઠ્યાં.

નની વાતા.

ત્યાં છોકરાં ! મને વાનમાં હરકત કરશેતો હું વાત બંધ
ખુબસુરત, અને તે સાથે ઘણીજ પતરાણખાર અને લોખી
દગારે જે બખશોશ કાઢી હતી તેપર તે સતોશ પડતી નહીં પણ
ત્યાંકો, અને કામતી જવાહેર અને સારા પોશાક તેણી ચાહતી હતી.

ત્રી ચીજો, તેણીની માએ, જેકે સાધારણ સ્થીતીની એક વીધવા હતી, તે
ના શકે; પણ ચુલનાર, જે પોતાની અની ઉતમ ખુબસુરતી અને ચુણુ ઉપર
હતી, તે પોતાના લગનથી પોતાની મુરાદ હાંસલ કરવાના વીચારમાં હતી.

“એ પ્રમાણે બાહાર ફરતી ફરતી હોવાથી, તેણીએ ઘણાં મરદોનું ધ્યાન પોતા તરફ
બેઠું હતું; કોમ ગરીબ આદમીને તો ખીતકુલ કાકું હતીજ નહીં. એટલુંછતાં પણ તેણી ની
ખુબસુરતીને લીધે તેણીના ઘણાં વખાણ થતા અને ઘણે સારે ઘેરથી માંગાં આવતાં; પણ
તેણી કોઈ ની માંગણી સ્વીકારતી નહીં. આ નાદાન અને મગરે કુમારીકાની આગલ અક-
લમદ અને ખાનદાની આદમીઓનું કશું ચાલ્યું નહીં.

“એટલું છતાં પણ, તેણીનું નસીબ ખુલવાનો વખત આની લાગ્યો, એક વેપારી ચીનથી
અશાખ્ય દોલત કમાઈને આવ્યો. જે પ્રમાણે ચુલનારે પોતાને જોનારાના દીલ જીતી લીધાં હતાં,
તેજ પ્રમાણે તેણીના ખુબસુરત ચહેરાએ આ ચીનાઈ વેપારીને જાંજરમાં ફસાવ્યો, અને તેણે
તેણીની ઉપર પોતાનો પ્યાર દોડાવ્યો; તે વેપારી, પુરાં ત્રણકડી વરસનો. ચામડીની કરચલી
વધી ગમલી અને પીલો દેડકાં જેવો થઈ રહેલો હતો. જ્યારે ચુલનાર એક ચુલછડીના તાળ
છાડ જેવી જુવાનીમાં ભરપુર ખીલી રહી હતી.

“એટલુંછતાં પણ તેણીએ તે વધ વેપારીને કમુલ કાઢ્યો—કમુલ કાઢ્યો એટલુંજ નહીં
પણ તેની હકદાર ચઈરી થવાને વચન આપ્યું, અગર જો તેણી તેનો ચેહેરો જોવાને પણ
ખુશી નહીં હતી.

“તેણીના ભવીષ્યના ઘણીએ એક કામતી કીમતી વીટી તેણીને પેહેરાવી, ઘણીજ કામતી
બખશોશ કાઢી, અને સોટ લગનનો દીવસ પણ નહીં કાઢ્યો.

“તુરતજ ચુલનાર પોતાની એક મામાની મુલાકાતે જવા નીકળી, અને રસ્તામાં તેણીને
બખશાર અકસ્માત થયો. જે ગાડીમાં બેસીને તેણી ગઈ તે ગાડીના ઘોડા ચોક્યાં, એક
ગટરમાં તેણીની ગાડી ઊંધી વળી, અને તે જગ્યાએ એક મુઠાની માફક ચુલનાર જમીન
ઉપર પડી.

“એક જુવાન સરજન (શસ્ત્રવર્ધક) જેકે તે જગ્યાની નજદીકમાં રહેતો હતો તે આવીને
દયાને ખાતર તેણીને પોતાને ઘેર પોતાની મા આગલ લઈ ગયો, તેણીના ભાગેલા અવ્યવે
સાંધ્યા, અને મલમપટો કાઢ્યા. આ સધલો વખત ખીચારી ચુલનાર બેહોશ પડેલી હતી. તે-
ણીની કેવી બરદાસ્ત એક અનન્યો સખસ કરેછે તેનું તેણીને કશું ભાન હતું નહીં એક
વખત જ્યારે પેલો સરજન તેણીની માવજત કરીને તેણીના ખીજાંનાં આગલ તેણીના હાથ
પોતાના હાથમાં ઝાડી બેઠો હતો તેવામાં તેણી એકએક સુધીમાં આવી, તેવીજ તેણીની
નજર પેલા જુવાન સરજન ઉપર પડી, ત્યાંને ત્યાંજ, અને તેજ ક્ષણે ચુલનાર પેલા સરજન
સાથે પ્યારમાં પડી.

“શું ચુલનાર એક બેવકુફ છોકરી નહીં હતી, છોકરીઓ ?” મોટામામા પોતાના ન્યુસમાં
જોતા જોતા હસ્યા.

મોટામામાએ પણ તેથી હસવું આચ્યું, પણ તેમની આંખો આંસુથી ગરકાવ થઈ ગઈ હતી.

મોટામામાએ વાત આગલ ચલાવી, “નહી, તે વખતે ચુલનાર અકસ્મતી હદમાં હતી, પણ
પેલા સરજનનો ચેહેરો તેણીએ કદી નહીં જોયલો એવો અમીરી હતો. તેણી તેની સાથે પ્યારમાં

પડી, અને ઘાડાક વખત પછી, કદાચ દયાને લીધે, તે સરજન પણ તેણીને ચાહવા લાગ્યો, અને એથી એમ બન્યુંકે, જ્યારે ગુલનાર સાજ થઈ અને પોતાની માને ઘેર ગઈ, સારે તે જુવાન સરજન તેણીની સાથે ગયો, અને તેણીએ તે જગ્યાએ જુવાન સરજનની હકદાર બઈરી થવાને કબુલ કીધું.

“તે સરજન તુરતનો પાસ થયેલો, પોતાના ધધા ઉપર ભવીષ્યની આશાશીલ્ય તેની પાસે એક પઈસાની થાપણ નહીં હતી! પણ ખરેખર તે સરજન ઉપર ગુલનારનો એટલો તો ખ્યાર હતોકે તેને ખાતર તેણીએ દોહત મેલવવાનો ખ્યાલ ખુશીથી છોડી દીધો.

“એ પ્રમાણે, પોતાની સુંદર આંગલી ઉપરથી પેલા ચીનાઈ વપારીની પેહરાવેલી જીંડી કાઢીનાખી, અને તેની સાથનુ વચન ભંગ કીધું; અને એક ખુસનુમાં વસન પંચમીને સુખ દીવસે પેલા જુવાન સરજન સાથે લગનની કીધા સીધ કીધી કે જેને તેણી ખસં જગરથી ચાહતી હતી.

ગુલનાર પાસે પોતાનો ગુલામી એહરો અને તારા જેવી આંખો અને રાતા સોનેરી બાલ શીવાય રીતમાં આપેલું કશું હતું નહીં, અને તેણીના ધણી જમશેદજીએ ધરણીમાં પોતાને એક પુરો પ્રમાણીક ધધા દેખાડી દીધા હતા. તેઓએ કાઈ અનર્ગળી ભુમી ઉપર પોતાનું નશીબ અજમાવવાનો વીચાર કીધો.

“વકીલો, બેરીસ્ટરો અને ડાક્ટરોને પાસ થઈને બાહાર પડ્યા પછી ધણો લાંબો વખત સુધી સારી કમાણી થતી નથી, પણ જેમ જેમ વખત જાયછે તેમ તેમ તેઓ લોકપ્રીય થતા જાયછે, અને જ્યારે પ્રમાણીકપણીથી લોકોનો વીશ્વાસ મેલવેછે સારે તેમની ઉપર લક્ષ મીઆઈની પુરતી મહરબાની થાયછે; પણ ગુલનાર, દોહતની અતી લોભી ગુલનાર, આખરે પોતાનો લોભી સ્વભાવ ભુલી ગઈ નહીં; તેણીના દીકરામાં એવું હતું કે, જેવો તેણીનો ધણી ધધે લાગશે કે લાગશે લક્ષાપતી અને કરોડપતી થઈ જશે તેણી, પોતાના લગન પછીના, દીવસ ગણવા લાગી, અને તેણીના જુવાન અને ખુબસુરત ધણીની કમાઈ, પોતાને લક્ષાપતી કહેવડાવે એટલીતો શું, પણ, સારા ભપકાથી ફરવા હરવાને શકતીવાન કરે નેટલીખી તેણીની આગલ નીવડી નહીં. તેણીએ નાશામાં દોહડ વરસ ગુન્નવું; પણ હવે તેણી વધુ વખત સચુરી રાખી શકી નહીં. તેણીના લોભી પાસે તેણીની ઉપર સરદારી મેળવી, અને તેણીને પઈસા અને દોહતના વીચારમાં અરધી દીવાની બનાવી મુકી.

“સરજન જમશેદજી, ધણેજન પ્રમાણીક અને પોતાના ધધામાં કાબેલ નર હતો; તેની ખાતરી હતી કે ત્રણ ચાર વરસ પછી તેની લાલત ફેરવાઈ જશે, પણ તેની ખ્યારીએ, ઉતાવળ, અધીરાઈ અને લોભના આવેશમાં, તેમના પોતાના સુખમાં, દુખ ઉલુ કરવાના રસ્તા લીધા.

“સપ્ટેમ્બર મહીનાનો એક ઉદાસી ભરેલો દીવસ—તે દીવસ તે નવરોજનો સુખ દીવસ હતો, અને તેણીના લગન પછી દોહડ વરસને સુમારે—આપણી સુંદર ગુલનાર એક નાધલાં ધરમાં બેઠેલી છે, પોતાની પાસે એક નેતરનું પારણું, અને તેમાં બે નાધલાં અચ્ચાં—એક છોકરો અને છોકરી જેડ જણેલાં—તેણીના પોતાનાં છોકરાં, આસરે ત્રણ મહીનાની ઉમરના હતાં.

“ગાલમાં ખાડાવાકાં નાના અચ્ચાં, કે તેણીની માતાએ મગર થવું જોઈએ; પણ ગુલનારને નવરોજ તથા પપેતીના દીવસ શીવાય બીજું કશું સુજતું નહીં હતું.

“તેણી જરાક સાદા પોશાકમાં બેઠેલી હતી. તેણીના રાતા સોનેરી બાલ વીખરાઈ ગયલા હતા, અને અસંતોશનાં વાદળાએ તેણીના ખુબસુરત ભવાં ફેરવી નાખ્યાં હતાં.

“તેણી એક પગ જમીન ઉપર જોરથી અક્ષાણીને બાંધવા લાગી, ‘આ પ્રમાણે બે દુકતાંઓની વેડમાં વીંટળાઈ રહેવું ! આ ધણુંજ ખરાબ છે ! મારે એક શુભામની માફક રાતને દહાડો મેહનત કરવી, અને એક અઠવાડિયું પણ મોજ શોખને સાર મળે નહીં. જમશેદજી, તમે જાણો છો કે મેં મારે ઘેર જઈને પપેલી કરવાને વીચાર રાખ્યો છે.’

“પોતાના કાંમમાંથી જીંચું જોઈને તેણીના ધણીએ આસ્તે રહીને જ્યાંય દીધો, ‘મારી પ્યારી, હું કમુલ છઉં; પણ મેં તને કહેલું છે કે, હમણાં મારેથી બાહાર નીકળી શકાશે નહીં. વજીર, ગુલ, હું દલગીર છું કે મારા હાથ ઉપર નાણાંની જોગવાઈ નથી.’

“અરે હા, હું જ્યારે કાંઈ માંચુછું ત્યારે મારે નામેજ તમેને આંકરાં આવે છે !” જુવાન બઈરીએ જવાબ દીધો. ‘મારા પોતાના યોગ્ય એક પઈસા હતા, કે જે મારાં માથે મારે સાઈ બેકમાં મુકલા, અને તેને પણ હાથ લગાડવાની મને રજા નહીં. સારું ધણું સાઈ હું સમજું છું કે આ એક જુલમ છે !’

“તેણીના ધણીનું મોહકું ઉતરી ગયું, તેણે પોતાના હોડ કરડ્યા, પણ તેણે પોતાનો જુસો દબાવી રાખ્યો.

“જમશેદજી પોતાની જગ્યાપરથી ઉઠ્યા અને તેણીની પાસે ગયા, પોતાની પ્યારીને બગલમાં લઈને તેઓ બોલ્યા, ‘મારા જાન, આ તમેને જુલમ જેવું લાગે છે, પણ એ સઘળું તમે ધીરે ધીરે સમજશો. મારી પ્યારી ગુલ, તમારે યોગ્ય વખત સજ્જરીથી થોભવું જોઈએ, અને તમારા ધણી ઉપર વીશ્વાસ રાખવો જોઈએ. હાલમાં, તમે અને હું પોતે, અને આપણું છોકરાં ભપકાથી પપેલી ગુન્નરી શકતાં નથી તોપણ આપણે શુકર ગુન્નરીથી ખુશીમાં એ સુખ દીવસ ગુન્નરવો જોઈએ.

“એટલું કહેતાંજાંજાં તેણીએ આંસુના વરસાદ વરસાવ્યા, અને પોતાના દીલ ઉપરથી, પોતાના ધણીને હાથ ઝટકી નાખ્યો.

“શુકર ગુન્નરીથી દીવસ ગુન્નરવો જોઈએ, ખરેખર !’ તેણી કઠોર સાદે બોલી. ‘હમણાં બધું મારે શુકર ગુન્નરવા જેવુંજ છે, નહીં વાઈ ?’

“તેણીએ આગલ બોલવા માડયું, ‘તમારે એ રીતે મારી સામાં જેવું જોઈએ નહીં’ જે બોલું છું તે હું સારી પેઠે સમજું છું. મારાં જેવી એક બઈરી આવી એક ઉગડ જગામાં જનવરોને રહેવા લાયક એક ઝુંપડામાં રહીને, અને ગુલામની માફક મેહનત કરીને, અને જુવાની અને ખુબસુરતી ધરી પીરી નાખીને સતોશમાં રહે એવી આશાતો તમારે રાખ વીજ નહીં જોઈએ—હું, કે જે આ જમીન ઉપર સર્વથી તવગર બઈરી થઈ હોત; અને જે આમન સામન દુકતાં—એ બન્ને રાતને દહાડો મારી સુધ યુધ થાકવી નાખે છે ! અરે, હા, હું શુકર ગુન્નરીશ ! હું એ બન્નેની પીડા પતાવીનેજ શુકર ગુન્નરીશ !”

“તેણીના ધણી એકદમ ઉભો થયો, તેના ચેહરે શીદા અને નીરદય થઈ ગયો. તેણીના વીચાર વગરનાં તોછડા સખ્તોથી તેનું દીલ બીતર સુધી વીધાઈ ગયું.

“કદાચ તમે મારી પણ પીડા પતાવીને શુકર ગુન્નરશો, ગુલનાર ?” તે બોલ્યો.

“તેણી એ શીકરાઈથી હસી.

“હું પાછો છુટી થઈને શુકર ગુનરીશ,” તેણીએ જવાબ દીધો—“એકવાર ફરીથી મારી ખુશી પ્રમાણેનું શોધવાને છુટી. દોડત છોડીને કંગાળીયત પસંદ કીધી તે પ્રમાણે હવે હું કદી પણ એવકુદ્ધ થઈશ નહીં.”

‘તેણીના ધણીનો આ વખતે ઉતરી ગયેલો અને દલગીરી ભરેલો ચેહરો ગુલનગરે જોયો તે આવની છાંદગીમાં તેણી કદી પણ ભુલી ગઈ નહીં; પણ તે એક સપ્તદ મોલ્યો નહી. તેણે પોતાની પાષડી લીધી અને ઝારડો છોડી ચાંલ્યો.

“એક ક્ષણમાં તેણી સમજી કે કેવા અવીચારથી જે મોડાને બાલ્યું તે તેણી બોલી હતી, અને પોતાના એવકુદ્ધી ભરેલા શબ્દોનો ધણીજ પરતાવો કીધો. પોતાના ધણીનું નામ પોકારતી તે ખારણું તરફ દોડી તેણે કશો જવાબ દીધો નહીં, ત્યારે તેણી ઘરમાંથી એક શાલ પોતાનાં અંભાં ઉપર નાખતી કે ગલીના નાકા સુધી તેની પુરે દોડી; થોડાક ગજને તકાવતે તેણીએ પોતાના ધણીને જોયો, અને ફરીથી જુઓ પાડી, પણ તે કશોપણ જવાબ દીધો વગર ચાલ્યો ગયો.

“તેણીના મગર દીકરામાં પુશકત ધબરાત થયો, અને તેણી કોઈપણ દીવસે નહીં રડી હશે એટલાં નવધાર આંસુથી ભરેલી આંખે આંધળી જેવી પાછી ઘેર આવી.

“જે તે મારી સાથે નથી મોલતો, તો તેને જવાદો” એમ મોલતી તેણી રાંધણીમાં પેઠી.

“ઘરનો નોકર બોખારથી માંદો પડેલો હતો, રાંધણીમાં સઘળું રઝૂચકર થઈ રહેલું હતું, કોઈ ચીજ ક્યાં તો કોઈ ક્યાં પડેલી હતી, અને ઘરનું સઘળું કાંમ ગુલનગરને માથે પડ્યું. તેણીએ પોતાના ધણીને જે હેવાનીયત ભરેલાં શબ્દો વાપર્યા હતા તે પોતાની ભુલ સુધારવાને સાઈ તે બહુ આતુર થઈ, અને એકદમ મેહેનત લઈને ઘરમાં સઘળું દીક દાક કીધું; અને પોતાનો ધણી પાછો આવશે તેને માટે ધણુંજ સાઈ બોજન તઈયાર કરવાને બપોર સુધી કાંમમાં રોકાઈ.

“ઘરનું કાંમ પુરું કરીને છોકરાંઓ સુતાં હતાં તે ઝોરડામાં દોડી ગઈ, એવા વીચારથી કે હવે તેમનો ઉઠવાનો વખત થયોછે. પારણું જે ખુણામાં હતું ત્યાં એમનું એમ પડેલું હતું, પણ તેમાં છોકરાંઓ મળે નહીં.

“આ બનાવ જોતાંની સાથેજ જાણે તેણીને બંદુકની ગોળી વાગી હોય તે પ્રમાણે તે બેભાન થઈને એક પાસેની ખુરશી ઉપર પડી. તેણીનાં ખ્યારાં બચ્ચાં ગયાં? આ વખતે તેણીને કેવું લાગ્યું તેનો ખ્યાલ તેણીને આગત કદી આવેલો નહીં.

“કેટલીક મીનીટ સુધીતો તેણી બે બાકળી અને આંધરી રી માફક ખુરશી ઉપર પડી રહી, અને પછી તે એકદમ ચોંકાને ઉઠી અને એક મોટી ચીસ પાડી.

“‘હું મારાં છોકરાંઓને સોધી કાઢીશ?’ તેણી મોટથી જુમપાડી બોલી, અને ઘરમાં દોડી, એવકુદ્ધી ઘરનાં ખુણેખુણાં બોળીવલી, પણ, અલખત, ત્યાંથી છોકરાંની કશી નીશાન વડીક મળી નહીં.

“હવે તેણી ઘરમાંથી બહાર નીકળી, અને છોકરાંઓને સોધવાના આમતેમ નકાંમાં ફાંફાં મારવા લાગી. નજદીક રાત પડવા આવી, અને જેમ જેમ વખત ચાલ્યો માડ્યો તેમ તેમ વરસાદનું તોફાન વધવા લાગ્યું. એક દીવાના આદમીની માફક તેણી દુખથી પોતાનાં

હાય અફાળતી આમ તેમ દોડીને યાત્રી.

“હું બોલી હતી કે બન્ને છોકરાંઓની પીડા પતાવીને શુકર ગુળરીશ, અને ખોદાએ મારા બેભેલા બેભેલા પ્રમાણે કાપું?” તેણીએ દુખ ભરેલા અવાજ કાઢ્યો. “તે કીરતારે મારી પાસેથી મારાં છોકરાં લઈ લીધાં? જ્યારે જમશેદજી આવશે અને જોશે કે છોકરાં ગયાં ત્યારે તે શું કહેશે?”

“બીજાં મને અંધારી રાત વધવા માડી પણ તેણીને ધણી પાછો ફર્યો નહીં ત્રાસ દાયક બીક તે માતાના દીલમાં પેવણ થઈ શું તેણીને ધણી આ છોકરાંઓને લઈ ગયો હતો?”

“પોતાના ધણીને બેસવાની ખાલી ખુરશી અને છોકરાંઓનું પારણું જેઈ જેઈ તે રડતી, વરસાદ અને પવનના અવાજો વચ્ચે તેણી ધુનતી, એક સઘડીની પાસે દબાઈને પડી રહી.

“અરે ખોદા! મારો ધણી અને છોકરાં મને પાછાં આપ, અને હવે એવું કદી હું કરીશ નહીં.”

“પણ ફક્ત વરસાદ અને પવન શીવાય તેણીનું બોલવું સાંભળે તેવું તે જગ્યાએ કોઈ હતું નહીં.

“કલાક ઉપર કલાક ઠોકાવા લાગ્યા અને આખરે ખારના ટકોરા સાથે મધરાત થઈ!

“ગરીબ બીચારી ગુલનાર આ જુદાઈનું દુખ ખમી શકી નહીં. તેણી ઉઠી. એક સાડી દીલ ઉપર નાખી, ધરમાંથી બાહાર નીકળી, અને આગળ ચાલવા માડ્યું. સાંમે પવન તેણીને પાછી હલાવે, વરસાદે તેણીને બીંજવી નાંખી. પણ બ્યાં સુધી તેણીની દુખી આંખે અજબાણું જેવું ત્યાંસુધી તેણીએ બાકીની રાત આમ તેમ શોધ કરવામાં તરફડીયાં માર્યાં.

“સવાર પડતાંની સાથે રેલવે સ્ટેશન તરફ તેણીએ ચાલવા માડ્યું. એક ત્રેન ઉપડી જવાની, તઈયારીમાં હતી, એક લાંબી ત્રેન, ચક્રચક્રતી ગાડીએ ઉદયોગી અને સુખી આદ-મીઓથી ભરેલી હતી. તે ત્રેનની સામાં તેણીએ નજર ફેંકી એટલામાં તીક્ષણ સીસેટી વાગી, અને ડુંકારા મારતું એનજીન હાલવા લાગ્યું, અને તેમાં એક ઉદાસ ચેહરા ઉપર દુરથી તેણીની નજર પડી. તે તેણીને ધણી હતો.

“તેણીએ એક મોટીચીસ પાડી, પણ પછડાંના ગગડાટ વચ્ચે કોઈએ સાંભળ્યું નહીં.

“અરે, મારા ખારા જમશેદ, મને માફ કર, અને પાછો આવ!”

“તેણે સાંભળ્યું નહીં; રેન વીજળીની માફક દોડી ગઈ, અને તેણીનો ધણી ગયો.”

શીરીન વાત સાંભળતી હતી તે રડી પડી, અને મોટાંમાથા દુર ખેંઢેલા હતા તેમની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં તેથી તેઓએ યશમે ઉતારીને પોતાની આંખો નુણી.

“તે ગયો” મોટાંમાએ બોલવા માડ્યું, “અને ગુલનાર એકલી ઉભી રહી, આ દીવસ તે પપેતીની બાંમદાદ હતી ને પુવંમાંથી રાતો ચળકતો સુરજ દેખાવા લાગ્યો. ખોદાએ તેણીના બોલના પ્રમાણે કાપું!

“જ્યારે રેન તેણીની નજર આગલથી દુર થઈ ત્યારે તે પાછી પોતાના ઉજડ ઘેરમાં આવી; બીજું તેણી શું કરી શકે? તે શહેરમાંથી કાઢપણુ તેણીનાં છોકરાંની ખબર આપી શક્યું નહીં.

“પપેતીની સવાર પડી, અને પેહેલાજ ટપાલમાં તેણીના ધણીનું કાગળ આવ્યું તે ધણુંજ ટુંકમાં હતું.

“મારી પ્યારી ગુલનાર,—મેં એક મોટી ભુલ કાઢી કે જે હું ઘણીજ પાછલથી જોઉં છું; મારે તમારી સાથે કદી પરણું નહીં જોઈતું હતું. તમે એક ગરીબ આદમીની બર્સરી થવાને લાયક નથી. પણ મેં તો તમારી ઉપર ખરેખરે પ્યાર રાખ્યો? અને મેં તમોને સુખી કરવાની આશા રાખી હતી. પણ મારી આશાનો તમે છંછડાવ્યો; હું તમારી આગલ પાછો આવી શકતો નથી. બધાં ખોદાએ ધાર્યું હશે ત્યાં હું જોઈ છું—જો દોલત મેલવવામાં હું ફતેહ પામીશ, તો હું પાછો ફરીશ; અગર નહીં તો તમે મને પાછો જોઈ શકવાના નથી. જન્મે વાસ્તે હું તમોને છુટાં કરું છું, ગુલનાર છોકરાંઓ મારી માને સોંપજે; મારી મા મારાં છોકરાંઓની સંભાલ લેશે, અને તમે, ચાલું હતું તેમ, મારેથી અને છોકરાંઓથી છુટાં થશો.

“જે માઈ રોજસાજ બચાવીને એકઠું ધણિયું છે તે તમારા અખલાદમાં સોપું છું. હું તમોને દેવવાને દરગીરછુંકે તમારા પૈસા—તમારી મા તરફની તમને મહેલી અખશેશ—જે બેકમાં અનામત મુકેલા હતા તે બેક છ મહીના ઉપર ભાંગી ગઈ છે. મેં ધાર્યું કે તમારા હુબેલા પૈસા હું મારી પોતાની કમાઈનાંથી પાછા મેલવી આપું ત્યાં સુધી મારે એ વાત તમારેથી છુપી રાખવી, પણ એ સઘળા મારા વીચાર તમારી આગલ નકામા ગયા છે.

“ગુલનાર, તમોને ગમેતા મને ભુટી જાને, અને મેં સારી રીતે તમોને ચાહ્યાં, તેમાં મેં ગલપણ તો કાઢીજ નથી, પણ તે વાતની મને માફ કરજો.

જમસેદ”

“આ તેણીના ધણીનો કાગલ હતો.” મોટાંમાએ વાત આગલ ચલાવી, જે “ગુલનાર લાથમાં નુકર ગુલનારને દીવડો આપ્યો. તે તેણીએ આખો વાંચ્યો. ‘છોકરાંઓ મારી માને સોંપજે,’ તેણી ફરીથી ખોખરા સાદે બોલી: ‘તે મને દરમાવડેકે તેમને મારી માને સોંપજે? ત્યારે મારો ધણીનો છોકરાંઓને લઈ ગયોજ નથી? ત્યારે કોણ લઈ ગયું? અરે રહેની કારતાર, મારાં છોકરાં ક્યાંક?’

“તેણીએ સવાલ પુછ્યો તે નકાંમો; અદવાડીયાં અને મહીનાઓ સુધી તેણી શોધ ફરીને થાકી તે નકાંમુજ; એક નીશાંની નહીં જરા નામ નીશાંન પણ નહીં, પોતાના ખોવાયલાં છોકરાંની આખદમાં જરા પતો પણ નહીં મલે. ખુદરતી શકતીએજ જાણે નાખુદ ફરી નાખ્યાં; અને કયા મુલકમાં તે છોકરાંનો આપ રખડે છે તે વીશેના સમાચારની લખેલી એક લીટી પણ તેણીને મલી નહીં. ગરીબ બીચારી ગુલનાર, તારા ગુનાહની સીક્ષા લાડા માર ઘણી જલ દીધી પડી?

“પાંચ વરસ પુરાં થયાં,” મોટાંમાએ આગલ બોલવા માડ્યું; “છતી કાઢીનાખે એવાં પાંચ વરસ, સદાના ચાલ્યાં ગયાં, અને આ સઘળો વખત સુધી ગુલનારે પોતાના ધણી અથવા છોકરાંની આખદમાં એક શબ્દ પણ શોભડ્યો નહીં.

એહો, મોટાંમાએ, પાંચ વરસ?

“પાંચ વરસ, મારાં પ્યારાં છોકરાંઓ—એક લાંબો વખત; પણ તેણીએ ફેકટ આશામાં ને આશામાં એ સઘળો વખત ગુજવો. તેણી પોતાના ધણીના ધંધા અરથે પરદેશ ગઈ હતી ત્યાંથી હવે પોતાની માને ઘેર આવી રહી હતી; તેણીની મા મરી ગઈ હતી. અને ગુલનાર એકલી એક દાસી સાથે રહેતી હતી. દોલતનો જે તેણીને અતીશય લોભ હતો તે હવે તેણીના હાથમાં પુશકળ મલી: તેણીનો મામો મરી ગયો હતો, અને તે ગુલનારને મોટો વારસો આપી ગયો હતો. અફશેશ? આ દોલત તેણીને શું કાંમની હતી? પોતાના ધણી અને છોકરાંની

સાથે રહીને વગર દોલતે પણ જે સુખવાસી છ'દગી તેણીએ ગુજારી હતી, તે નાણુદ થયલા વખતના જેવો એક કલાક પાછો મેલવવાને સાંડે પોતાની સધળી દોલતનો ભોગ આપે, અને પોતાની દરરોજની શેઠલી પેદા કરવાને સાંડે રાત અને દીવસ મેહેનત કરવાનું પસંદ કરે એવું તેણીને લાગતું હતું.

શું ગુલનારના વીચાર ખરેખરા હતા? કે તેણી ઉપરથી આ પ્રમાણે ચાહાતી હતી અને બીતરમાં તેણીનો જીવ પ્રથમના જેવો લોભી હતો. ના, મારાં પ્યારાં છોકરાંઓ, તેણીએ આ વખતે, ખરું શું છે અને ખોટું શું છે, તે બરાબર અને ખાતરી લાયક સમજી લીધું હતું. હવેજ તેણીની ખાતરી થઈકે, પોતાના પ્યારા ધણી અને છોકરાંની સાથે રહીને, વગર દોલતે જે દીવસો ગુજાર્યા હતા, તે આ વખત કરતાં ઘણાં સુખવાસી હતા, કે, અગરજે, તે વખતે તેણી કેટલાં સુખમાં છે તે, તેણીના દોલત મેળવવાના લોભી વીચારને લીધે, તેણી સમજી શકી નહીં હતી.

મારાં પ્યારાં છોકરાંઓ, હવે તમે ધ્યાન દઈને આગળ સાંભળો, મોટાંમાએ વાત આગલ ચલાવી.

“એક શીયાળાની સાંજના, તેણી પોતાના ઘેરમાં એકલી બેઠી હતી, આગલા દીવસો યાદ કરતી હતી; તેણીના નોકરે એક ચીઠી આપી અને કહ્યુંકે, ચીઠી લાવનાર શખ્સ નીચે ગાડીમાં બેઠો તમારા જવાબની રાહા જોય છે.

“ગુલનારે તે ચીઠી ખોલી જોતાં ફક્ત એકજ લીટી લખેલી માલુમ પડી. ‘જો તમારાં છોકરાં વીશે તમે શાંભળવાને ચાહાતાં હોઓતો એકદમ મારી પાસે આવો.’

“એકાગળ પણ ખોટી થયા વગર, શીયાળાના ઠંડા પવનમાં, પોતાના શેઠેરથી ધણે દુર એક કશમો હતો ત્યાં તેણી ગઈ, અને, એક શોકાતુર મોટાં ધરની સીડી ઉપર ચઢીને અંદર દાખલ થઈ.

“એક ઝાંખી રોશનીવાળા ઝોરગામાં એક ખુદો માણસ મરવા પડેલો હતો. એક નીદ્રમ ચેહરા ઉપર નજર પડી, અને ગુલનારે તેને ઝોળખ્યો; એ માણસ તે તેજ હતોકે જે ખુદા ચીનાઈ વેપારીની સાથે દોલતને ખાતર પરણવાનું વચન ગુલનારે આપ્યું હતું, અને પાછા સ્થી દોલતને બદલે ખરા પ્યાર સાથે પરણવાનું પસંદ કરીને, તે ખુદા ચીનાઈ વેપારીને આપેલું વચન ભંગ કરીધું હતું.

“જેથી ગુલનાર પેલાના મોતના ખીજાનાં આગળ ગઈ કે પેલાએ પોતાની લોપણવળી ગયેલી આંખો ખોલી.

“‘તમે મને ઝોળખોછો, ખુબસુરત ગુલનાર? આ, હા, હું જોઈશુંકે તમે મને ઝોળખોછોજ? પણ તમેને કહીમી ખ્યાલ નહીં આવ્યો હોય કે, તમારાં, તમારાં છોકરાંઓ મેં ચોરયાંછે; હું કહ્યુંકે હુંજ તમારાં બન્ને છોકરાં ચોરી ગયોશું. જ્યારે તમે મને ખોટું વચન આપીને છગી ગયાં અને એક બીખારી આદમી સાથે પરણ્યાં ત્યારે મેં માઈ વેર ભેવાના કશમ ખાધા હતા, તે મારા કશમ મેં પાલ્યા—તમારાં જોડીયાં છોકરાં ચોરી ગયો? અરે તમે આ સાંભળી ધુન્નેછો—હા, હું તમારાં છોકરાં લઈ ગયો.’

“‘તેઓ ક્યાં છે? અરે, ખોદાને નામે, તમેને કાલાવાલા કરીને કહ્યું, મને કહીદો,’ ગુલનારે વીનતી કરી. ‘જુઓ મને કેટલું લાગતું હશે તેનો તમેજ વીચાર કરો?—’

‘પેલો વેપારી ખાટલે પડ્યો પડ્યો હસ્યો.

“લાગતું હશે? મને પણ નહીં લાગતું હશે? જુવાન આદમીને નેટલી ખર્ચરી વાહા-લીછે તેટલીજ ધરડા આદમીને પણ વાહાલીછે. હું તમેને આહાતો હતો, ગુલનાર, અને તમેને કેમ મારી દયા આવી નહીં. હવે મારેપણ તમારા બિપર કર્યા દયા કરવી જોઈએ નહીં. મેં તમારાં છોકરાં ચોરયાંછે, તમારી મોતની ઘડી સુધી પણ તમે જાણવા પામશો નહીં કે તમારાં છોકરાંના નશીબમાં શું લખ્યું હતું અને શું થયુંછે, કે તેઓ મરી ગયાંછે જીવતાંછે. હું તમેને કહું છું. તમે કદી જાણશો નહીં? હું એકલોજ જાણું છું અને હું મારી જાણું; એ છુપીવાત પણ મારી સાથેજ મારી સાથેજ મરી જશે. આ! હા! મારે વેર જણી ગયું? પણ મારી સુંદર ગુલનારે, તેણે આગલ બોલવા માંડ્યું, તારી ઉપરના મારા આગલી ખારને ખાતર. તને મેં મારી હકદાર વારસ દરાવીછે; જ્યારે હું મરી જઈ ત્યારે મારી સઘળી દોષત તે તારી થશે. તને સોનું મેલવવાનો અથાગ લોભ હતો, તને યાદ હશે, ગુલનાર; લે, હવે, તારો લોભી જીવ સંતોષ થશે—તારાં બોવાયલાં છોકરાંના બદલામાં એ સઘળી દોષત તારાં પેટમાં દાખજે?”

“ગુલનારે ઘણાંબી કાઢાવાલા કાંધાં પણ તે સઘળું ફાકટ તે ખુદા વેપારીને, આટલું બોલવાથીજ, માંદગીનું જોર વધી ગયું. અને યોગ કલાકમાં તે મરી ગયો, તેનાં હોઠ બંધ થઈ ગયા, અને તેણીનાં ચોરાયલાં છોકરાંની વાત કહ્યા વગરની રહી ગઈ.

“ગુલનાર તે મરનાર ચીનાઈ વેપારીની સઘળી દોષતની વારસ થઈ. સઘળી તેની દોષ તમાં ઘરો અને વજ્રા અને સોનાની મોહોરોનો બેશુમાર ખર્ચનો ગુલનારને તે વીલમાં લખી આપી ગયો.

“આ સઘળું, બીચારી ગુલનારને, દુખ ઉપર ડાંબ દેવા જેવું હતું. ખુદરત તેણીને એક પછી એક ચાંનકતા ચામક એવાનો લગાવતી કે તેણીથી તે સઘળું ખમી શકાતું નહીં. આ સઘળી દોષત, ધન, માલ અને ખર્ચનો તેણીના ધણી અને છોકરાંની ગેર હાજરીમાં તેણીને ગેર જેવાં થઈ પડ્યાં. એ સઘળાંથી ધણી કે છોકરાંની ગરજ સરી નહીં. એ સઘળાંને તે આડી નજરે પણ જોતી નહીં, તેનો બિખેયો પણ કરતી હતી નહીં.

“પાંચમાં બીજાં બે વરસ ઉમેરાયાં અને સાત વરસ પુરાં થયાં. એક આરતજાત નેટલું ખમી શકે અને કરી શકે તેટલું તેણીએ ખમ્યું અને કહ્યું પણ તેણીનાં ધણી કે છોકરાંની કશી ખબર મલી નહીં. તેણી અખુટ ખર્ચના સાથે એકલી પડી હતી.

“આઠમા વરસની પંચેતીનો દીવસ ઉગ્યો. દીલની દુખી અને આવરી ખાવરી થઈ ગયલી તેણી બાહાર બટકવા નીકળી પડી.

“બરી બામદાદનો વખત, વરસાદ અને પવનનું જોર. પચરંગી પ્રજાના ટોળાંઓમાં અક જાતી ફટાતી; પણ તેણી આગલ ચાલી. તેણીનું દીલ જાણે છાતીમાં એક સીસાનો ગોળો હોય તેવું તેણીને લાગે, અરથ દીવાનાં પણાંમાં કાંઈ કાંઈ ખ્યાલ આવે. કે હવે પાછી ઘેર નહીં જઈ પણ આ પ્રમંજે રખડી રજાની મેં અથવા સમુદરમાં દુખી મારાં દુખનો છોડે લાગે, કે ને પ્રમાણે ધણી દુખી જીવડાઓએ તેણીની નજર આગલ કાઢી. એવા ને એવા વીચારમાં એક શેહેરને છેડે આવી લાગી, અને એક ઝુપડાં જેવાં ઘેર આગળથી તેણી ચાલી જતી હતી.

“અરે દાદી બારી આગલ જો? આએ ખાવાનું તારું મન થાયયકે?” એક છોકરું તે-તડે પણ મધુર અવાજે બોલ્યું.

“શા કારણથી, પણ. પેલા છોકરાંના બોલવાની ગુલનારના દીલ ઉપર કાંઈક અજબ અસર થઈ. તેણી જરા પાછી ફરી અને બારી ઉપર નજર કરી એ છોકરાં, એક છાંદ્રો અને એકરી, ચીથરે હાથ; તેઓના નાજુક ચેહરા ખોરાકની તાંગીથી સોડાઈ ગયલા અને હાંડીની અસરથી આંખ મારી ગયા હતા.

“જો પેલાં ખીસકોટ.” છોકરો બોલ્યો, અને ચરે, દીની, જો પેલી ખતાઈ? એક આપુને આપેતો કેવું સાહે?

“આ છોકરાંને વાત કરતો સાંભળીને. શુભનારને પોતાનાં છોકરાં યાદ આવ્યાં. તેણીની છાતી ભરાય આવી, અને આંખોમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં, તેણીએ પોતાના ગળવામાંથી પાંદસાની ભરેલી એક કાથલી કાઢી.

“નીચે ગળાવો, મારાં પાસાં.” તેણીએ કહ્યું. ‘મારી પાસે આવો, અને તમને જે જોઈએ તે આપાં.’

“અને છોકરાં દોડતાં કે તેણીની પાસે આવ્યાં; પણ પેલા છોકરો પાછાં હટી ગયો.

“દીની, ડોસીમાંનો વાચાર કર,” છોકરો બોલ્યો; પછી શુભનાર તરફ ફરતો, બોલવા માંડ્યું ‘બાઈસાહેબ, ખીસકોટ નહીં જોઈએ, ડોસીમાં માંડીએ તેને સાડ પાંદસા આપો.’

“તમે ખાઉ ખાવો, અને પછી હું તમારી સાથે ડોસીની આગળ પણ આવીશ.” શુભનાર બોલી.

“તેણીએ છોકરાંઓના હાથમાં ખીસકોટ અને ખતાઈ આપ્યાં, અને એક ખીનું મોટું પડીકું બંધાવી લીધું; અને છોકરાંઓની સાથે તેમની માને જોવા ગઈ.

“તે ડોસીની પાલ એક પછ નહીં હતી, અને ઘેરમાં આતશ પણ નહીં હતો; તે એટલીતો કંગાળ હતી કે એક પરાળના ખીછાના ઉપર પડેલી હતી; કોલેરા થઈ ગયેલો, અને આંકરી આવે.

“પેલી ડોસી,” જ્યાં તેઓ કંગાળ આરગમાં પેલાંતેલો દારી બોલ્યો; પછી તે ખીછાનાં આગળ ગયો. ‘ડોસી મા, આ વખતે આપણું નશીબ પુણ્ય છે; હમે એક બાઈ સાહેબને તમારી આગળ જોવાને લાવ્યાં છઈએ.

“અને એ બાઈ સાહેબ પોતાની સાથે ઘણી સરખી ખાઉ ખાઉની લાવ્યાંછ, ડોસીમાં, નાની દીની બોલી.

“તે ઘરડી ડોસી હાથની કાણીનો ટેકો દઈતેજન બેઠી થઈ, અને આમ તેમ જોવા લાગી.

“મે જાણ્યુંકેતમે કદી પાછાં ફરશો નહીં!” ડોસીએ ‘કુમે પાડી, તેણીના સાદ ધીમે અને ખાખરો હતા. ‘કાંઈ મને પા, દીની; મારી જીભ; સુકાઈ જાયછ.

“દીનીએ, એક લાંગેલા કુળમાંથી થાકુંક પાણી લાવી, એક ગલાસમાં કા-હડ્યું, અને તેણીને પાનું.”

“શુભનાર, તેણીના મોતના ખીછાના આગળ ગઈ, તે દુખી, જુદી બાઈના માથાં ઉપર પોતાનો હાથ મુક્યો. અને બોલી. હું હમણાં જાણ્યું અને તમારે સાડ પીવાનો વાઢન લઈ ખાઉ આ છોકરાંઓને મને કહ્યું કે તમે માદાંહો અને તેથી હું રસ્તામાંથીજ તમને જોવાને સાડ આવીશું. હું હમણાં જાણ્યું અને તમારે સાડ એક ડોઢરને પણ બોલાવી લાવીશ.

“નહીં-નહીં,” મારે હવે ડાકટરની કશી જરૂર નથી. હવે મને મદદ મેળવવાનો વખત વહી ગયોછે. મારાં ગળાંમાંથી મોતનો ઘરટલો અવાજ આવેછે તે તમે સાંભળતાં નથી? તમે આવ્યા તેથી હું બહુ ખુશી થઈશું. મેં છોકરાંઓને કહ્યું હતું કે તમને કેળખી પ્યારણાં આગળથી દેખાએ તો તેને મારી આગળ લાવજો, હવે મારે આતમા એકવાતે બહુ ગભરાયછે મારાં દીવમાં એક વાતછે તે જ્યાં સુધી હું કોઈને કહું નહીં ત્યાંસુધી મારો જીવ જવાનો નથી.

“શુભનાર, તે જુદીના બાળ છોક મોઝાં સુધી વીપરાઈ ગયા હતા તે કીક કરીને બોલી, ‘હું બેઠેલીશું, તમારે જે મને કેહેવું હોયતે સુજેથી કહો; હું ખુશીથી સાંભળીશ અને મારેથી ખનતી મદદ કશી પણ તમારે સાડ મને કાંઈ ખોરાક લેવાને જવા દીધી હોતતો તે વધારે સાડ થતે; થોડાંક ખીસકોટ અને ખતાઈ હું મારી સાથે પણ લાવીશું.’

“સારેતો તે છોકરાંઓને આપીદા; તેઓ ભુખ્યાં અને તરશ્યાં પડેલાંછ, ગરીબ ખીચારાં!

આજે એક અનનો દાંણો કે પાણીનુ ટીપું પણ મોડાં ઉપર સુક્યું નથી. મારે વાસ્તે હું એટલુંજ કહું છું કે, હવે મને કશાંતી નરર નથી. કેવા તમારો નરમ અને સુંવાળો હાથ છે? મારો જુઓ તમે એમ ના ધારતા કે મારા હાથ કઠિપણુ તમારા જેવા નહીં હતા. પણ તે હતા-નરમ અને સફેદ, અને સમળી આંગળીઓ ચકચકતી લીટીઓથી ભરેલી હતી. હું એક સુંદર, જુવનુરત છોકરી હતી, અને મારા સુંદર ચહેરાની પુષ્કલ વર્ણાણુ થતી સાંભળીને હું ધણીજ મગર ખની ગઈ હતી.

“એજવાતે મને મગર અને મુરખ બનાવી,” તે જુડી, જરા હસીને. બોલવા લાગી, ‘અને એક જુવાન જુવનુરત છોકરા સાથે પરણવાનુ આપેલું વચન મેં ભંગ કીધું. એક બહો પ્રમાણીક તે છોકરો હતો, મારા જનને ખાતર રાત અને દીવસ શખત મેહનત કરીને મને સુખી કરવાને તે રાજુ હતો. હું બેઈગાન થઈ, અને એક જુદા પણ પઈસાદાર મરદ તરફ નજર દોડાવી, જેણે મને મોટી મોટી બખશેરી આપી. અને મારી સાથે પરણવાને કબુલ થયો. આખરે તે મને પરણી ગયો.

“તે એક ધણી તરીકેની પોતાની ફરજથી તદન ઉઘડી રીતે મારી સાથે વરલો. પ્રથ મમાં તેણે, ઘણી જુશામનો, અને લાડ કીધા, અને મને સોના અને જવાહીરની જાજરમાં ફાવી, જનુનને, બાઈ સાહેબ, એક ફકીર પણ માયાળુ શબ્દ અને મીઠી નજરના ધણીના ગુલામ થઈ નહું સારછે. પણ, આવા જુદા જાજરાઓની સોનાની બેડી અતીશય દુખદાયકછે.

“જુઓ, જુઓ, કહેવતછે કે, બઈરી અને રોનીયલ કુતરો જેમ તેમનો ધણી લાત અને મુકાઓ મારસે તેમ તેમ તેઓ ફરી ફરીને પોતાના ધણીને વળગતાં જશે. હું પણ એક રોનીયલ કુતરાના જેવી નીમખદલાલ બઈરી હતી. જે મરદ મારી સાથે દમાઈ રમ્યો તેના ઉપર હું પુર હેન રાખતી, અને તેના દરેક હુકમને તાબે થઈ રહેતી.

“કહેવાનુ તો ધણુંજે પણ, સેજ વખતમાં હું સદાની બોલતી બંધ થઈશ, હું સધળું તેનુ વર્ણન કરી શક્તી નથી. હુંકમાં કહું છું કે તેણે મને ધણાં શરમ બરેલાં ક્રિયા કરમાવ્યાં અને તે મેં તાબેદારીથી બજાવ્યાં. સર્વથી છેલ્લે એક માતાનાં બે બેડીયાં છોકરાં પણ હું ચોરી લાવી.’

“શું?”

“ગુતનાર, સાંભળતાંની સાથેજ, એકદમ ચમકી, પણ વધુ સાંભળવાને સાર તેણીએ ધીરજ પકડી.

“આગલ ચાલો,” ગુતનાર ધીમે સાદે બોલી.

“એ બન્ને બચ્ચાં તેમનાં માયાપના ઘરમાં, એક પારણાંમાં પાસે પાસે ગુનાં હતાં, તે હું ચોરી લાવી, અને પારણાંનુ ખાલી ખોપડું લાંજ રેહવા દીધું. આ બચ્ચાંની માતાને કેટલું લાગ્યું હશે-તેણીને કેટલું દુખ થયું હશે? અને હું લાલમાં મરી જાઉં છું, અને આપણી જાંદ અવસ્થામાં સાદે ફરમાવેલું છે કે “જેવું તમે કરસો તેવું તમે પામશો.”

“ગુતનાર આ સધળું સાંભળે અને તેણીના અંતરણના કકડે કકડા થઈ જાય તેવું તેણીને લાગે, પણ દાંતીયાં ખીસીને ધીરજથી બેસી રહી અને બોલી, ‘ડોસીમા, વાત આગળ ચલાવો.’

“તે દોજખી-મારો ધણો ચતો-તેણેજ મને ફરમાવ્યું, અને હું તેના હુકમને તાબે

થઈ એ છોકરાંની માતા ઉપર તેને કાંઈ વેર હતું. મેં તે બચ્ચાંઓને ચોર્યા અને તેની પાસે લાવી, અને થોડા મહીના રહીને તેણે મને દુર એક અનભાણી જગા ઉપર મોકલી અને તુરત મારી પાછળ તે આવશે એવું તેણે મને વચન આપ્યું.

“તે આવ્યો, અને મને હુકમ કાઢે. કે એ બચ્ચાંનું ખુંન કર; પણ મેં ના કહ્યું. તેણે મને મોહુરો આપવાની લાલચ દેખાડી; તોપણ મેં ના કહ્યું સારે તે મોહુરો કે તે પોતે આ કાંમ કરશે, અને એક અધારી રાત્રે તે આવીને મારી પાસેથી એ છોકરાંને લઈ ગયો.

“એ છોકરાંને મેં આટલા મહીના સુધી મારી પાસે રાખ્યાં, માફ તેમના ઉપર બહુ હેત લાગ્યું. તેથી હું તેની પાછલ તે નહીં જાણે તેમ ગઈ. તે બચ્ચાંઓને લઈને, દરીયા કીનારે ગયો, પણ તેની હિમત ચાલી નહીં, અને બચ્ચાંને દરીયામાં નાખી દઈ શક્યો નહીં. એ બચ્ચાંને ઠંડા કાલમાં, એક એકની પાસે, સુકતો કે તે નાંદો.

“મેં તેમને તુરતજ ઉચકી લીધાં, અને તે જે દીશાએ ગયો તેથી ઊલટીજ દીશાનો રસ્તો મેં પકડ્યો. અને હાલમાં તમે મને જુઓએ તે જગ્યાએ આવીને હું છુપાઈ રહી. મારે ધણી તેને મુકામે ગયો હશે, પણ હું જાણતી નથી કે હાલમાં તે ક્યાં છે, અને તે જાણતો નથી કે છોકરાંઓનું શું થયું અને હું ક્યાં ગઈ. આ વાત આશરે છવરસ ઉપર બની છે. જેટલી આરેથી બની તેટલી આજની ઘડી સુધી મેં એ છોકરાંઓની સારી રીતે બર દારત લીધી છે—નહીં વાર, મદી અને દીની ?”

“બન્ને છોકરાં ખાટલા આગળ સાથેજ ઊભાં હતાં તેઓ એકે અવાજે બોલ્યાં.

“હા ડોસીમા ?”

“શુભનારે તે છોકરાંઓની નજર સાથે નજર મેલવી, અને તેણીનું કહેવું વીંધાઈ ગયું; પણ ધણીજ હોશીયારીથી તેણીએ પોતાનો જુસો દબાવી રાખ્યો.

“શા માટે તમે એ છોકરાંની માતાને પાછાં સોંપવાની તજવીજ નહીં કરીધી ?” ધીરે સાદે શુભનારે પૂછ્યું.

“અરે શામાટે નહીં ?” એટલું બોલીને તે ડોસીએ પોતાના સેઝાઈ ગયલા હાથ પછાડ્યા. ‘કારણકે હું તેનાથી ખીતી હતી. હું મારી જીંદગી સુધી તે દોળખીથી ખીતી અને છુવતી રહીશું, અને આ જોસરી મારી ખાંધ ઊપરથી હું ઉતારી શકી નહીં. વળી હું એ છોકરાંની મા આગળ ખાંધી જવાને પણ ખીંધી અને એટલે દુર જવાની મુસાફરીનો મારી પાસે ખરચ પણ નહીં હતો—અને વળી આ છોકરાંઓ ઊપર માફ એટલુંતો હેત લાગ્યું હતું કે હું તેમ નાથી છુટી પડવાને પણ રાજ નહીં હતી. હું જ્યાં સુધી માદી પડી ત્યાં સુધી મેં એ છોકરાં એને જેમ બને તેમ દાખી રાખ્યાં હતાં, અને મારાં દીલની વાત કોઈ જાણતું નહીં હતું; અને હું મરી જઈશ તો પછી આ છોકરાંઓ આ જગ્યાએ એકલાં પડી જશે. તમે એક ભલાં યજ દાંપત્ય પાછાં જણાંઓ છે તમે મારા મરી ગયા પછી આ છોકરાંની બરદારત લેશો ? અને તમે એ છોકરાંની માતાની ખોળ કરજો, અને કદી પણ જો તેણી મલી આવે તો મેં હમણું જ આ સબકો દેવાલ કહેણે છે તે તેણી તમે કહેજો અને આ છોકરાં તેણીને સ્વાધીન કરજો; તેણી એક અસ્તતી મરતી વખતના એકરાર ઉપર ભરોશો રાખશે એમ છતાં પણ, તેણીની ખાતરી કરવા સાફ મારી પાસે વીરોશ પુરાવો પણ છે. દીની ?”

“ગરીબ બીચારી નાની છોકરી, તેણીને એટલો, મોઢાં ઉપર ઘીખરાઈ ગયલા બાલ-
માંથી, એક ખીલતા યુવાનની કળી જેવો દેખાતો હતો, તે આગલ દોડી આવી.

“પેલી પાટલીની નીચે એક પેટી છે તેમાં કપડાંની ગાંસડી છે તે લાવ.”

“તે છોકરી દોડતીકે લેવા ગઈ અને નાની ગાંસડી લાવીને પેતાની ડાસીમાને આપે.

“જ્યારે હું બંને છોકરાં ચોરી લાવી તે વખતે તેમના દીલકપર જે કપડાં હતાં તે મેં
સાચવી રાખ્યાં છે, આ રહ્યાં તે જુઓ, અને આ રહી એક સાંકળી કે જે છોકરીના મળાંમાં
પેટ્ટરાવેલી હતી. એ બધું મેં આ સમયે વખત સુધી સાચવી રાખ્યું છે.

“હવે શુભનારથી ખીલકુલ થોભી શકાયું નહીં. તેણીએ એક મોટી ચીસ પાડી અને મેલી
કપડાંની ગાંસડી જુડી લીધી.

“અરે. એ મારાં છે, મારાં પોતાનાં કીમતી છોકરાં?” જેવી તેણીએ ગાંસડી છોડીને
જેઠકે તુરત તે કપડાં ઉપર તેણીની પોતાની આંખોએ ધ્રુવાઈ પુરી—‘મારાં પોતાનાં છોકરાં
પાપ પરદેશારે આખરે મને મારાં પાછાં આપ્યાં

“આટલું જોતાંની સાથેજ પેલી કેલેરાથી પીડાતી ડાસીમાએ પ્રાંણ મુક્યો.

“શુભનાર આંધળી દાંડળી અને અરધ દીવાના જેવી થઈ ગઈ. પોતાની ડાસીમા બોલતી
બધ પડી, અને વાત કરતી જોરેલી હતી તે એકદમ તેણીના ખીજાના ઉપર પડી ગઈ, એ બનાવ
જોઈને પેલાં નાપલાં છોકરાંઓ રડવા લાગ્યાં.

“ડાસીમાને શુ થયું,” દાદી બોલ્યો, તેવીજ શુભનાર જરા સાવધ થઈ.

“મારાં ખ્યારાં છોકરાં. હવે ડાસીમા નહીં મોલે, પણ તમને તમારી પોતાની ખરી
માતા મલી છે? રડતી રડતી શુભનાર, પોતાના હાથ પોહાળા કરીને બોલી. ‘અરે તમે હવે
મારી પાસે આવો. હું કેટલો લાંબો વખત થોભે તમને માગતી હતી. અરે, દાદી, અરે,
દીની, હું તમારી માએ છજી?’

“બંને છોકરાં પોતાની ખરી માતાની પાસે દોડી ગયાં, અને તેણીની છાતીમાં દબાઈ
ને બુથ રડ્યાં.

“છોકરાંઓ ઘણાંજ ભુખ્યાં અને તરશ્યાં થયાં હતાં, ખીસકીટ અને ખતાઈનું જે પડીકું
શુભનાર લાવી હતી, તે તેણીએ બંને છોકરાંઓને વેંહચી આપ્યું, અને પેલાજ લાંબા
કુળમાંથી, ગણાસમાં પાંણી કાઢી, બંને છોકરાંઓને પાયું.”

“પેલી ડાસીમાને તેણીના ખીજાંનામાં પડતી કૂટી, બંને છોકરાંઓને લઈને. શુભનાર
પોતાના ઘર તરફ ચાલી; પોતાને થેર જઈને. પોતાની દાસીના હવાલામાં બંને છોકરાંઓને
સોંપ્યાં, કેટલાંક હમદીન આદમીઓની મદદ પોતાની સાથે લીધી, અને પેલી ડાસીના ઘરમાં
પડેલી હતી સંતેજી પાછી આવી.

“પોતાના હમદીન ભાઈઓની મદદથી. અને પોતાના જાતના ખરચથી, શુભનારે તે
ડાસીમાને ઘટતી કીયા સાથે અવલ મળવ પોંચાડી; અને તે દીવસતો તેણીએ ત્યાંજ સુતાર્યો.

“ખીજ દીવસની સવાર પડી, એક શોકાતુર સવાર, ગરીબ બીચારી શુભનાર, કાનગીબ
શુભનાર, તે બોદાનો કેવો મોટો યુતોહ કર્યો છે કે તેનો કોપતારો ઉપરથી ઉતરતોજ નથી.

“‘બાઈ સાહેબ, બાઈ સાહેબ,’ એક નોકરે આવીને શુભનારને બુમો પાડી.

“એ કોણુ છે?” ગુલનારે શોકાતુર ધરમાંથી ડાક્યું કરી બોલ્યું, જોતાં તેણીની પોતાના દાસી દેખાઈ.

“કેમ તું છોકરાંઓને, એકલાં મુકીને આ જગો ઉપર આવી?” ગુલનારે ગુસારી પૂછ્યું.

“બાઈ સાહેબ, માફ કરજો અને છોકરાંઓને આજ સવારના પાંચ વાગાથી કાસે-રાની અસર થઈ ગઈ છે, એક પડોસણ અને ડાકટરને તુરત મદદમાં બોલાવી, અને તેમને છોકરાંઓ આગળ બેસાડી, આ જગો ઉપર તમને બોલાવા આવી છું.”

“ગુલનારના હોસ ઉડી ગયા, તેણીએ પોતાના છોકરાં પાછાં મલેાં જોઈ અરકું દુઃખ વીસાર્યું હતું, પણ હવે નણી પાછી બે બાકળી જની ગઈ, એક સાડી પોતાના ખભાં ઉપર નાખતીકે દાસી સાથે પોતાના ઘર તરફ દોડવા લાગી.

‘ઘેર જઈ જુવેછેતો પોતાના બન્ને છોકરાં કાસેરામાં પડેલાં હતાં, તેમને પેટ ઉપર પેટ અને ઓઢારી ઉપર ઓઢારી જારી થઈ ગઈ હતી, એક નજીકનો ડાકટર પાસે બેઠેલા હતા, ત્યાં એક શોકાતુર અને શાંત ચોરડામાં તેણી દાખલ થઈ.

“ડાકટર સાહેબ, એ શું છે?” ગુલનારે હાંફતી હાંફતી પૂછ્યું.

“કાસેરાની સખત અસર લાગુ પડી ગઈ છે,” ડાકટરે ધીરજથી જવાબ દીધો; ‘મે દવા તો આપી છે, પણ મને બન્ને છોકરાંઓની મદદ આશા નથી, ઘરમાં કોઈ મરદ આદમી નથી?’

“ડાકટરનું બોલવું સાંભળતાંજ, ગુલનાર બેહોશ થઈને જમીન ઉપર તુટી પડી.

“આગળ ડાકટર બેઠેજોજ હતો, તેણે ઠંડું પાંચી ગુલનારની આંખો ઉપર છાંટ્યું, કાંઈ સીસીમાંથી દવા સુંવાડી, અને બે ત્રણ મીનીટ પછી ગુલનાર સુધીમાં આવી.

“ડાકટરે બોલ્યું કે કાંમ વંચી જશે, તેથી તેણીને દીકાસો દેવા માંગ્યો અને કહ્યું કે, બધાં બાઈ, મને તો જે લાગ્યું તે તમેને કહ્યું, પણ તમારે ગભરાવું નહીં, હજુ એમાંથી પણ આદમી ઉગરી શકે, કહેતો હું સરજનને માંરી સાથે બોલાવો લાગે.”

“ગુલનાર એક પાસેના ચોરડામાં ગઈ, અને ત્યાંથી મોનાની મોહારોની એક થેલી લાવી ડાકટરના હાથમાં મુકી, અને બોલી; ‘આ તમે લેવો, એવી બીજી જેટલી થેલી જોઈશું’ તે હું તમેને આપવા તઈયાર છું, જેટલા સરજન બોલાવવા ઘટે તેટલા બોલાવો, અને મારાં છોકરાંને સાજાં કરી આપશોતો એવી બીજી સાત થેલી તમેને ધનામમાં આપીશ, અને સર જનને માટે તમે કેહશો તેટલી બીજી મોહારોની થેલી આપીશ.’

“ડાકટર તો જોઈને ડગ થઈ ગયો, અને વીચારવા લાગ્યો કે, શું આ બઈરી દીવાંની થઈ ગઈ છે કે કેમ.

“ડાકટર સાહેબ, શું જુઓછો, એકદમ થેલી લઈ લો અને બપોય સજો,” ગુલનારે ધમરાટમાં કહ્યું.

“ડાકટર ઘણોજ પ્રમાણીક હતો, તેણે ધીમેથી કહ્યું, ‘બાઈ સાહેબ, જેટલા જોઈએ તેટલા સરજન તે શું? આપણાં શહેરમાં ફક્ત એકજ સરજન છે, અને તેને હું અરવા કલાકમાં મારી સાથે તાંણી લાવીશ, આખી થેલી તમે મને આપશો અથવા સરજનને આપવા કહેશો, પણ હમારામાંથી કોઈપણ પોતાની દરાવેલી શી કરતાં વધારે લેશે નહીં; મારી શી એક ફેરાના બે રૂપીયા અને સરજનની એક મોહાર છે, તે ઉપરાંત હમે કશું પણ સ્વીકારી શકશું નહીં;

હા, તમારાં ફરજ હને પરવરદેગાર તનદરેસ્તી બખશે, પછી તમે જો હમને કાંઈ ખુશી દાખલ આપશે તે સાત બુદીછે, પણ તેણી સ્તીકારું કે નહીં તે હમારી મરજી ઉપર આધાર રાખેછે; એટલું છતાં પણ, ભલાં બાઈ, તમે ખાતરી રાખજો કે પૈસા ધણા મને તોજ હમે કાળજી રાખશું એમ નથી. હમે હમારી સાધારણ શીઝ લઈએ છઈએ તેટલુંજ હમને બસછે. અને તેટલાં ઉપરજ હમે કશું કરવાનું બાકી રાખીએ એવું તમે ધ્યાનમાંથી કાઢી નાખજો; હમારી મહેનત અને તમારૂં નશીબ વખત થોડાછે માટે હું જાણીશું.

“મોહોરોની થેલી પડતી મુકાને તુરત ડોકટર ઉઠ્યો, અને એક અરધા ફસાકની અદર સરજનને સાથે લઈ પાછો આવ્યો.

“સરજન સાહેબ, મુજ દુખીની હાલત ઉપર દયાની નજરથી જોજો, તમારેથી બચતું કરવાને ચુકશે નહીં, મારો હાલ એક વીધવા કરતાં ખુરાછે, કે અમરજો મારા હાથ ઉપર મારા ધણીની નીશાંનછે?” રડતાં રડતાં ગુલનાર બોલી.

“સરજને ખુબ બારીકથી બન્ને છોકરાંને તપાસ્યાં, અને થોડીક સેકન્ડ સુધી ચુપ થઈ બેસી રહ્યો.

“ગુલનારની ઈનનેબરીનો કશો પાર નહીં હતો.

“મારા મોહોર્યાંન સાહેબ, જલદીથી મને કહો કે તમારી નજરમાં શું આવેછે.”

“બોદાને યાદ કરો” સરજને ધીરજથી જવાબ દીધો, અને વધારામાં પુછ્યું કે ‘વાઈ બાઈ સાહેબ, એ છોકરાંઓએ ગઈ કાલે બપોરના તથા રાતના શું ખાધું હતું?’

“ગુલનારે પોતાનાં વળી તથા છોકરાંની બાબદમાં બનેલી હકીકત હુંકમાં સરજન સાહેબને કહી સંભલાવી, અને ગઈ કાલે એ છોકરાંની ધરમની માતાને કોલેરા થઈ ગયો હતો. અને તેણી મરી ગઈ, તે પછી પોતાનાં છોકરાંઓને લાંથી લાવીને પોતાના ધરમાં પોતાની દારીને સાંધ્યાં હતાં, એ સધળું વર્ણન કીધું.

“તે એમની ધરમની માતાના ધરમાં કશો ખોરાક એ છોકરાંઓએ લીધો હતો?” સરજન સાહેબે ફરીથી સવાલ કીધો.

“અરે, જુ કેવો હજી ખોરાક, તેથી કોલેરાનો શું પણ બદ હજારી બી થાયનહી, સાદો અને સુતરો મીરાકીટના ખોરાક, અને તે પણ બારણેથી વેચાતા લાંવેલા; તમે ડોકટર લોકો કહેછાંની કે આવું ખાએને તેવું ખાએ તેથી કોલેરા થાય, પણ, એતો મારાં તકદી રની વાતછે.”

“પણ તે, પાણી ક્યાંથી પાચ્યુ, તેતો કોલેરાથી પીડાતાં ધરમાંનુંજ હતું કેની?”

“હાજી” ગુલનારે વીચાર કરી જવાબ દીધો.

“અને તે પણ વળી પેલી કોલેરાથી પીડાતી ઓરત જે ગલાસમાં કાઢીને પીતી હતી તેજ ગલાસમાં કાઢીને પાચ્યુ હોવું જોઈએ.

“ગુલનાર પોતાની ભુજ સમજીને ગભરાઈ ગઈ, અને તેણીથી જવાબ દઈ શકાયો નહીં.

“સરજન સાહેબ સમજી ગયા પણ આ વખત ભાશન આપવાનો નહીં હતો, તેથી પોતાની સાથવાલા ડોકટરને ફેટલીએક સલાહ આપી પોતે ઉઠવા માડ્યું.

“સરજન સાહેબ ક્યાં જાઓછે?” ગુલનાર બોલી કે પુછવા બેઠી.

“હવે વધુ વખત મારી જરૂર નથી,” સરજને જવાબ દીધો; ‘જે જે ઉપાય લેવાના છે તે સમયે મેં આ ડાક્ટરને સમગ્રવેલું જોયું, ડાક્ટર ઘણુંજ અનુભવી છે એટલુંજ નહીં પણ, દેશી વા વાંશે પણ એમને ઘણી સારી માહિતી છે, એમને કશું કહ્યું પડે એમ નથી, એવો કંઈપણ કરવાને સુકશે નહીં, તમે પ્રીકર ના કરો.

“નહીં જી, તમારા વગર મને ધીરજ નહીં રહે મેઢરયાની કરીને તમે અરે થોમો, તમે જે કેહશો તે તમારી આખા દીવસની શી આપવાને હું તઈયારછું.” ગુલનારે કાકલુદીથી કહ્યું.

“પણ મારે બીજા દરદીઓને લાંબી જવાનું છે ની.” સરજને જવાબ દીધો.

“તે બધા દરદીઓ તરફથી જે શી તમને મળશે તેથી પાંચ ગણી વધારે રકમ હું તમોને આપીશ;” ગુલનારે, હિમતથી, જરા મોટે સાદે કહ્યું.

“ત્યારે તમે જે વધારે પૈસા આપો તે હું લઈ અને બીજા સાધારણ દરદીઓને મારે મરવા દેવાં, બધકે તમારા પઈસાથી મારે નેમનાં ખુન કરવાં;” સરજને જવાબ દીધો ‘કેમ ત્યારે તમારા બોલવાનો એથી કાંઈ બીજો અર્થ થાય છે? તમે પૈસાદાર લોકો ડાકારોને બગાડો છો, લલચાવો છો, લાલચુ બનાવો છો, અને જ્યારે ક્રોધવાર તમારા માંથાનો કોઈ મલીને ડાક્ટરને પોતાને ત્યાં રોકી રાખે ત્યારે તમેજ બોલશો કે ડાક્ટર ઘણું લાલચુ મધ ગમે છે. હા, તમારા ડાક્ટરે મને કહ્યુંકે જાહુ ધારતી બરેલો કેસ છે તેથી તો હું આ જગ્યા ઉપર એક ક્ષણવાર પણ થોડા વગર આવ્યો છું; મને માફ કરો, મારી જરૂર પડેતો, મને સાંજરે ફરીથી બોલાવજો.

“એ પછી સરજન સાહેબ ઉડીને ચાલ્યા.

“ડાક્ટર સાહેબ, તમે તો છેવેતો?” ગુલનારે ના સીપાશીથી પુછ્યું.

“હા, હું તો હમણું ખસી શકતો નથી.” ડાક્ટરે ધીરજથી જવાબ દીધો.

“ડાક્ટરે પોતાથી બનતા ઈલાજ બે કલાક સુધી કીધા, અને ગુલનારે એક પઈસાની જગાએ એક મોઢોર આપીને દરેક જોઈતી ચીજો તુરત હાજર કરી. એમ કરતાં બપોરનો વખત થયો.

“બાપ, હું જગ મારે ઘેર જઈશું.” ડાક્ટરે બોલવા માડ્યું. ‘સુરજ ઉગતાં પેહલાંનો હું અરે રોકાયેલો, અને આજે મારાં દવાખાના ઊપર કશું ધ્યાન આપાયું નથી, સમયનાં મારાં દરદીઓ મારી રાહ જોતાં બેસી રહ્યાં હશે.’

“ડાક્ટર સાહેબ, તમેથી એમ કરોછોકે; ગુલનારે કાકલુદીથી કહ્યું, ‘ત્યારે હમારો કોણ બેલી, અને આ છોકરાંઓનું શું થશે.’

“નહીં, નહીં, હું દવાના આઠ ભાગ તમોને આપી જાઉં છું. એમાંથી દરએક કલાકે બન્ને છોકરાંઓને એકેક ભાગ આપજો, એમાંથી દરએકને માટે શાંમઝા ચાર ખોરાક છે, જે પુરા થાય તે પહેલાં હું પાછો આવીશ, અગર નહીં તો તમે મને બોલાવવા મોકલજો.” એટલું

ઠહીને ડાકટર પણ ઉઠીને આજ્ઞાઓ થયો.

“હવે ગુલનાર પોતાવા ઘરમાં એકલી છે, પોતાની મુખ્ય પુષ્પનો દેકાણે નથી, ગરીબ ખીચારી ગુલનાર, તને તારો રાજકીયો અલાવનાર, હુમલો કરાવનાર એકરોડકીઓને બળ્લ કરનાર તારો પોતાનો ધાણી, અરે આદ્યોસ! તું ફેટલી પચાતાની નથી, તને ફેટલું લાગતું હતું, પણ હવે તે કશું કામનુ નથી! બુલ, એક મીનીટની બુલ; શું દાન નેહ, બ, વળુ પણ કેવા કરડા કેવા કઠોર, એટલામાં તારો જનમારો ધુળ થયો છે, તારાં દુખના પાર નથી ફેટલું થયું છે અને હવે શું શું થશે! આ જગોએ તારો સલાહકાર કાણ, તને દીવાસો કાણુનો; એક દાસી મૂને એક પડોસણ, એજ તારા સલાહકાર.

“બાઈ સાહેબ, એક તમારી તાબેદારની આરજ છે. જે તમે સ્વીકારો તો—,”

“શું, રાંડ, તુંથી જવા માગે છે?” ગુલનારે ચોંકીને પુછ્યું.

“ના, બાઈ સાહેબ, હું તમારી તાબેદાર દાસી થાઉં, હું તો મરીશ ત્યારેજ તમને છોડીશ, પણ એક તાબેદારની આરજ છે;,”

“બેલ જલદીથી બેલ, શું કહે છે?, ગુલનારે પુછ્યું. ‘મારી ધીરજ રેહતી નથી.’

“બાઈ સાહેબ, આ છોકરાંઓને પાછાં મેલવવાને સાર, તમે કેટલો વીલાપ અને રખડપટ્ટી કરતાં હતો; અને જ્યારે ગર્ભ કાલેજ ન લ્યાં ત્યારે આપણને ફેટલી ખુશી ભીતપન થઈ હતી, અને એક દીવડામાં આરો બનાવ બેંધન મને બહુ લાગે છે, તેથીજ હું આરજ કરું છું કે એ છોકરાંઓને સારાં કરે તેવા કોઈ આદમીને બેલાવવું નેહરો.

“આ તું બેની નથી કે ગોગ ડાકટર કરતાં કોઈ બીજો હોશીયાર ડાકટર હોયથી ખરો-કે. એ લોકો શું શું કરી શકે છે તે તારી બલાબલ; એ ડાકટરો શીવાય બીજા કોઈના હાથમાં દરદનો ઈલાજ નથી.

“અરે બાઈ સાહેબ, એ શું બોલો છો, બલા બલા પડેલા છે. જે એ લોકોના હાથમાં ઈલાજ હોયતો. આ ચાલુ કાલેજની મોસનમાં ફેટલાં બધાં આદમી મરી ગયાં, આમ થવું નહીં જોઈએ. હમારો એક સાધુ છે તેની પાસે એવો એવા ઈલાજો છે કે તેણે કેવાં કેવાં બીકટ દરદો સારાં થાયાં છે, તેની આખા શહેરમાં ફેટલી વખાણ થાય છે, તે જે તમે જાણો તો આવા બપ કાવાલા ડાકટરોને ઘેરમાં પણ નહીં ધાસો.”

“નહીં, નહીં, હું કદી માનુ નહી, એ સધળા અજ્ઞાન લોકોના ગપાટા છે, નેઓ ગમે તેમ બોલે.”

“બે. એ તમે શું બોલો છો, ગપાટા નહીં ગુલનારની પડોસણ વચમાં બોલો ઉઠી. ‘મે મારે કાને કાન શાંભલ્યું છે, અને તે પણ સાંકુને હાથે સારાં થયાં આદમીન મોટેથી.’

“તમારે કનિકાંત, પણ તમારી નજરે જેવું છે કે તેમના બેલવા ઉપરજ બરોશો રાખો-છો?” ગુલનારે પુછ્યું.

“પણ એમાં આપણું જાય છેની શું, તે કોઈનો એક પઈસાતો લેતો નથી; ત્યારે તે શું કરવાને ખોટા ગપાટા લોકો પાસે કેવડાવે.” દાસીએ જવાબ દીધો.

“ખરીવાત મેબી એમજ શાંભલ્યું છે.” પડોસણ બોલી, ‘હમણાં થોડા દીવસ ઉપર એક

જણ્ય બોલતું હતું કે, કોઈ પધસિદ્ધારની છોકરીને વળગેલી ગડણુ કાઢી તેનો એક પઈસો ભીધો નહીં, પણ તે શેરો બોલોંશ કરીને સો રૂપિયા આપવા તેમાંથી બધા સાધુને ખવાડી દીધું; એવો તે ભલો આદમી છે.’

“ગુજનાર લણ્ણીજ સમજદાર અને અકલમદ હતી, તેણી કોઈને કદી પણ આવી સલાહ આપવા દેતે તેમ નહીં હતું, પણ પોતેજ મુશકેલીમાં હોવાથી, તેણીનાં અકલ અને પીયાર કેમણે નહીં હતું, તેણી તો કોઈથી પ્રકારે પોતાનાં છોકરાંઓને સાગ્રાં થયલાં જોવાને દીવાની બની ગઈ હતી એટલાજ કારણ ઉપરથી, નાચારીએ, પોતાની દાંતીની અરજ તેણીએ સ્વીકારી, અને કહ્યું કે ‘દોડ જલદીથી, ચાલાક ઘોડાની ગાડી ભાડે લે, અને તુરત તેને લઈ આવ.’

“દાસી દોડતી કે આહાર નીકળી અને અરધા કલાકમાં પેલા સાધુને લઈને ઘરમાં પાછી આવી.

“‘માઈ સાહેબ, આ સાધુજી આવ્યાછે’ ઘરની દાખલ થતાંજ બોલી.

“‘સાધુજી આ ખુરશી ઉપર બેસો.’ પડોસણે ઉઠીને આવકાર દીધો.

“‘માઈ એ લાડકું ક્યા હુવાયા?’ સાધુએ પુછ્યું.

“‘આવાજી, ઈસકુ કેલેરા થઈ ગયાયા.’ ગુજનારે રડતાં રડતાં જવાબ દીધો.

“‘માઈ તું ખત રો, નારાયણ અજા કરેગા; ઈસકા કુચ ઈલાજ કીયાયા?’ સાધુ પુ-
છવા બેઠો.

“‘હા... કંઈ ગડટરકી દવા આપીથી;’ પડોસણે ઉતર વાલ્યો.

“‘અરે નારાયણ! જોત ખરાબ કીયા; ગડટર લોક ક્યા સમજતો! દળશે કે જાન એહા રીતસે મુક્તમે લે નાખતે હે અજા. અજ તુમ માઈ લોક ક્યા કેલને હો?’

“‘આવાજી, તુમ કરો ને ખરૂં, એક ખોદાકો આસરો કે તુમારો.’ પડોસણે બોલી.

“‘ઠીક હે, તુમ દોમે ઈતકી માત કૌનહે? ઓર. ઈતકા આપ કીદર હે?’

“‘આએ ઈસકી માટે ને ઈસકા આપતો નથી.’ પડોસણે ગુજનાર તરફ આંગલી કરી
કહ્યું.

‘જોત અજા, એ દોનો અચ્છે ખીયારે ખીમાર પડેહે ઉતકુ દો ઘંટામે ખરે કરદહ ઓર ચલતો કરૂં. લેટીન એક ચરત તુમ કખુલ કરો, કે ગડટર લોકકી દવાઈ ખીલાતા નહીં, હમકુ એક પેસા લેતા દરાંમહે’

‘ગુજનાર, તેની પડોસણ નયા એક દાસી, ત્રણે જણાં એક ખીજાંની સામુ મોકું જોતાં સ્તબ્ધ થઈ જોયા કરે.

“‘પણ અજા હાયગા જરૂર’ પડોસણે પુછ્યું.

“‘નારાયણ કેગા કીજો નહીં!’ સાધુએ જવાબ દીધો.

“‘કેમ આઈસાહેબ શું વીચારછે?’ દાસીએ ગુજનારને પુછ્યું.

“‘જેન. હું શું સમજું’ ગુજનાર પોતાની પડોસણ તરફ જોઈને બોલી.

“‘ખોદાનું નામ દઈને હા કેહવો.’ પડોસણે કહ્યું.

“‘પણ પેલો ગડટર હમણાં સરખો આવતો હશે તેનું કેમ! એતો દવા ખવાડવાનીજ

આ કહેછે; એમ તે કાંઈ થાય.' ગુલનારે બિદાસીથી જવાબ દીધો.

“સાધુ બાવા, તુમ કીતને દાગમે સારાં કરી દેવોગે ?” પડોસણે પુછ્યું.

“કીતને દીન કયા, પાવ ઘરામે તુમકુ અગધી માલુમ પર જયગા; નારાયણ કરને વાલાહે.”

“જીઓની,” ગુલનાર તરફ જોઈને પડોસણ બોલી, “ડાકટર તો એક છોકરાંનાં અચાર બાગ આપી ગયલોછે, તે કેથો છેક સાંજના આવશે, આપણે વેહેલો બોલાવશુ ખી નહીં. પા કલાક દવા નહીં આપશુ; ને જો કાયદો નહીં જણાશે તો પછી દવા જરૂરી કરી દઈશું; આઈ નહીં થશે તો ડાકટરને આ વાત કહેવાનીખી શું જરૂરછે, ને તે શું જાણવાનો છેક આપણે શું કીધું, વાસ્તે એક અજમાવણ તો જીઓ, જે ખોદા કરશે તે ખરું.”

“હા જેમ તમોને ગમે તેમ.” ગુલનારે જવાબ દીધો.

“સાધુ બાવા, હા, તુમ તમારે ગમે તેમ કરો, ઇસકી માને હા કલા.” પડોસણ બોલ્યા.

“જિઓ માર્ડ. હમારેકુ એક પેસા લેના હરામ હે, નારાયણને હમકુ કાઈ બાતસે ખાલી રખા નહીં હે, તુમ કહો તો, એક પલકારેમે સેનાકા પાહાડ ખરા કર દહો; લેકીન, હમારી કીયા સીધ કરના હોગા. ઉસમે જે સીકા ડાલોગે એ સાધુઓકું ખીલાનેમે કાંમ લગાઈગે બિસકા તુ-મારેકુ પુન્ય લમેગા. મેં નહીં કેહેતાહું કે તુમ ચાંદીકે સીકકે ડાલો, તુમારા દીલ ચાહેતો તાંબાકા સીકા ડાલીયો, એતો જેસા એક હાથસે ડાલના એસા દુસરે હાથસે લેનેકા હે; તુમ કહો તો મેરી કીયા લગા દહો.”

“ઈદર પરિસાકી કાંઈ ખોટ નહીં હે તુમ જલદી કરો, નહીતો અખી ડાકટર સાહેબ આવેગા, બિસકા આવવાકા વખત થયા હે.” પડોસણ બોલી.

“જોત અછા, અખી મેરી જડીયુટી મતરકે ખીલા હેતાહું, તુમ એક પક્ષા લે આઓ મેં મેરી કીયા કર લહો. મજબુત પક્ષા લાઈઓ, નહીંતો તુઝ જયગા તો ખરાબ કરેગા.”

“પક્ષા તો કયા, બાવાજી,” દાસીએ પછ્યું ?

“અરે જીરસે તુમ લોક સૌદા તૌલ લેતે હો આહી તો.

“જોર માર્ડ, તું સીકકોકી થેલીઆં લે આઓ, એ દોનો બચ્ચોંકુ ઉસસે તૌલ કરન થયગા, જોર ઉસમે જડીયુટીકી કીયા સીધ કરના હોગા; ઈંટખી જતકે સીકકે આહીએ, ચાહે તાંમેકે, ચાહે રૂપેકે.

“એટલા બધાતો પૈસાખી ગુલનારની પાસે નહીં હતા, અને રૂપીયાખી નહીં હતા; તે-ણીની પાસેતો વારસામાં મથેલી મોહારોની થેલીઓજ હતી. હવે તે વટાવને તોલાવવા જય છેતો તેટલાંમાં ડાકટર આવી પોંચશે એવી સંપ્રજ્ઞાને ધારતીછે. ગુલનારે પોતાની પડોસણ સાથે મસજત કીધી, તેણીએ કહ્યું કે મોહારો લાવી આવો, મોહારો તરફ જોઈએકે ખ્યારાં છોકરાં તરફ.

“ગુલનારેદોડતીકે મોહારોની બે થેલી, દરેક બમે હજારની. પાસેના આરડામાંથી લાવીઆપી.

“થેલી મોહારોની થેલી રાહુબાવા આગત મુકી. પડોસણ બોલી, ‘લેલો સાધુ બાવા, ત-મારી કીયા કરવા મારો.’

“સાધુ બાવાએ એક તરફ ત્રાજવામાં એક છોકરાંને ખેસાડ્યું અને બીજી બાજુના ત્રાજ-

વામાં મોહોરો મુકીને સમતોલ કહ્યું. અને તે મોહોરોના ઢગલા ઉપર એક જાડીનું છાંડું સાંત વખત ફેરવ્યું, અને કાંઈ મંત્ર બોલ્યો, ને છાંડું પેલાં બેમાંનાં એક છોકરાંને ઘસીને પાડ્યું, અને એજ ક્રીયા બીજાં છોકરાંને પણ કરી.

‘પેલી જાડીમાં કાંઈ એવો ગુણ હોતો કે, તુરત ઝાડો. પીશાય, અને ઝોકારી બંધ થઈ ગયાં, અને છોકરાંઓએ પીવાનું પાણી માગ્યું. અને આંખો ખોલીને બેલતાં થયાં. સંઘળાંઓ જોઈને તાજુબ થઈ ગયાં, અને દરેકનાં મોઝાં ખાલતી કળીની મીસાલ ખુશી બરેલાં થયાં.

‘‘પા કલાક સુધી સાધુઆવા, પોતાની શરત પ્રમાણે ચોખ્યા, અને પછી જવાની રજા માગી. ‘ગુલનાર, પડોસણ અને દાસી એકે અવાજે બોલ્યાં. ‘સાધુઆવા, માફ કરીયો.’

‘‘સાધુઆવા. મોહોરોની પેલી પીછાડીમાં લપેટી, ખાંધે મારી ચાલતી પકડી ગયા.

‘‘બંને છોકરાંઓએ એક પછી એક ફરીથી પીવાનું પાણી માગ્યું, તે ગુલનારે તેમને આપ્યું.

‘‘થોડીવાર રહીને બંને છોકરાંઓ બોલ્યાં—‘માએજી હમને ઊંધ આવેછે ? ’

‘‘ ‘મારાં ખારાં. હવે તમે સુવો,’ ગુલનારે ખુશીથી કહીને તેમને અખમલની ગાદીના બીજા એક સોળ પક્ષગ ઉપર સુવાડ્યાં.

‘‘થોડી મીનીટ ગઈ, અને ડાકટર સાહેબની ગાડી આવી.

‘‘ગાડીનો અખડટ સાંભળતાંની સાથે પેલી પડોસણ બાઈ ઉઠીને ડાકટરને આવકાર દેવા સાંભી ગઈ.

‘‘ ‘આવો ડાકટર સાહેબ. બહે પધાર્યા;’ પડોસણ હસતે મુખે બોલી.

‘‘ ‘કેમ તમારાં છોકરાં સારાંછે?’ ડાકટર સાહેબે પણ હસતાં હસતાં પુછ્યું.

‘‘ ‘હાજી,’ ગુલનારે ધીરજથી જવાબ દીધો.

‘‘ ‘પછી પેલી પડોસણે પેલા સાધુ આવાની સંઘળી વાત માડીને કહી, અને તે ડાકટર સાહેબે તાજુબીની સાથે કાંન ધરીને સાંભળી.

‘‘ ‘બાઈ, તમારી રજા હોયતો, આ છોકરાં સુતાંછે, છતાં. તેમને મારે જોવાની ખામશ છે.’ ડાકટરે ઈનતેજરીથી કહ્યું.

‘‘ ‘નહીંજી, હમણાં જરા સુવા દેશોતો સાઈ;’ પડોસણે જવાબ દીધો, ‘હજુતો દસેક મીનીટ થઈ સુતાંછે.’

‘‘ ‘છોકરાંઓનાં એહરા ધાસતી બરેલો દેખાવ આપેછે, સખબ મારે તેમની નાડી જોવીછે.’ ડાકટરે જરા મોટે સાદે કહ્યું.

‘‘ ‘દરેક જણ શીકે ચેહેરે ઉઠી ઉભાં, અને ગુલનાર બોલી, ‘હાજી, બેલાશક જુઓ.’

‘‘ ‘ડાકટરે બંને છોકરાંઓની નાડી, હાથ, પગ, માથું અને છાતી બારીકથી તપાશી જોયાં, અને ફાળીરી બરેલે સાદે બોલ્યો, ‘અફસોસ ! બંને છોકરાં સદાની મીઠી ઊંઘમાં સુતાંછે, અને સંઘળ પુરું થઈ ચુકેછે;’ એટલું કહી ડાકટર નીચે ઉતર્યો.

‘‘ ‘મરીબ ખીચારી ગુલનારના શા હાલ? તેણીની હાથ અને અફસોસ, તેણીની રડારાજ

ના પોકાર, અને તેણીની દુખ ભરેલી ચીચીરીયારીથી તે તરફના આખા લત્તાના લોકોથી ધર ભરાઈ ગયું; તેણીએ જોયું કે આ પઈસા, આ રૂપિયા, અને આ મોહારોની થેલી ખરેખર નકામી છે; આવા દરેક દુખના ધા વખતે તેણીને તેણીની એક પંજની સુલ, અને ત્રણ સખ્દનું જુલ ભરેલું વાક્ય યાદ આવી, આ દુખમાં અતીશય આગ લગાડતાં હતાં.

* * * * *
“આ બનાવને બાર મહીના વીતી ગયાં, અને પપૈતીની આગલી રાતના, ગુલનાર પોતાના ઝોરડામાં પોતાનાં છોકરાં અને ધણીના ગમની ગીરફતારીમાં બેઠેલી હતી. તેણી હાલમાં પોતાના મામાને ઘેર આવી રહી હતી.

“આજ દીવસે તેણીનો ધણી, તેણીના હેવાંનીયત શખ્દોથી ગુસ્સે થઈને, ચાલી ગયે હતા; આજ દીવસે તેણીનાં છોકરાં ચોરાઈ ગયાં હતાં; આ વાતને આજે આંઠ વરસ પુરાં થયાં તે વાતનો ખ્યાલ તેણીના દીલમાં રમી રહ્યો હતો, અને આંખોમાંથી આંસુની ધાર વહી રહી હતી. તેણીનો ધણી ક્યાં ગયો? પૈત્રી ચાલતી આગગાડીમાં તેણીએ પોતાના ધણીને જોયો તે પછી આજની ધડી મુઠીમાં તેણી પાછો જોવા પાંખો નહીં. અથવા તેને વીશે કશું સાંભળ્યું નહીં. શું તે મરી ગયો? અથવા શું તે તેણીને તદન ભુલ્લી ગયો?

“વરસ ઉપર વરસ, મહીના ઉપર મહીના દીવસ ઉપર દીવસ. તેણીએ પોતાના ધણીને આવવાની રાહ જોઈ જરૂર તે આવશે; એવી આશામાં આશામાં સઘળી જુવાંની અને ખુબ સુરતી તેણીની પુરી થવા આવી. તેણીએ પોતાના ધણી શીવાય કોઈનું પણ ધ્યાન ધર્યું નહીં. દુનીયાની ન્યામત ચીજોમાંથી માગે માગે અને માગે પોતાના ધણીને કે જીને તેણી ખરાં જી-ગરથી ચાહતી. પણ આંઠ વરસ, છાતી ફાડી નાખે તેવાં લાંબા વરસના વરસો, હમણનાં ચાલ્યાં ગયાં, પણ હજી તેણીનો ધણી હાથ લાગતો નથી.

“જોદાએ મારાં છોકરાંએના પત્તો આપ્યો ખરો,” તેણી બોલી, “પણ મારો ધણી અને ફરીથી કદી પણ મલનાર નથી.”

“તેણી જમીન ઉપર ચુંટણ મઠીએ પડી. દીલમાં જોદાને આરાધ્યો. અને નાઉમેદીથી જીગરના લોહીની આંસુની વેહતી ધારાથી ભરેલી આંખો સાથે બોલી, ‘ઓ! જગતના તારનાર અરે રહેમી કીરતાર મારો ચુનાહ તું માફ કર.’

“એ રાતના તેણી સુતી. તેણીએ એવીતો મધુર નીંદ્રા ભોગવી કે કોઈ દીવસપણ તે-ણીએ આ આંઠ વરસના દુખી દરીયાવમાં નીંદ્રા કાઢી નથી; અને બીજા દહાડાની સવાર પડી એ દીવસ તે નવમાં વરસની પપૈતીની બાંધાઈ હતી.

“સવારના પોહોરમાં પાંચે તેણીએ જોદાને આરાધ્યો અને પોતાની એ દીવસની સવારની નમાજ પુરી કરી, તેણીએ જોદા પાસે ચાલ્યું. હે કીરતાર! હવે મારા ધણીને જલદીથી મેલવ; એટલું બોલી રહેતાં સાથેજ, તેણીની દાસી ઝોરડામાં દાખલ થઈ અને બોલી, ‘માફ કરજો બાઈ સાહેબ. હું તમારી બાંદગીમાં ખસલ કરવાને બીલકુલ ચાહતી નથી, પણ નીચે એક છોકરો જીભોજી, તેણે મને આગ્રહ કરીને કહ્યુંકે આ ચીડી હમણાંને હમણાં તારાં બાઈ સાહેબને આપી આવ.’

“પેલી વીંટલેલી ચીડી લેવાને સાઈ ગુલનારે પોતાનો હાથ લાંબો કાઢ્યો. તેમાં ફક્ત એકજ લીટી લખેલી હતી, પણ તેમાંના દરેક જોતાંની સાથમાં, છાતી વીંધી નાખે તેવી, તેણીએ એક ચીસ પાડી. અને કુદકો મારીને ઉમી થઈ.

“‘મારી પાસે આવ ગુલનાર હું. મરી જાઉં છું; અને એક વખત હેલ જેલી તને જોવા, ચાહું છું.’

“વરસાદ અને પવનનાં તોફાનનાં થઈને તેણી ગઈ, અને એક કંગાલ આરગમાં તેણીએ પોતાના ધણીને ભેગો.

“જેવી તેણી તેના ખીંછાંના આગળ ગઈ કે, તેણે પોતાની સૌપનવાળી આંખો ખોલી, અને શીકા સોડાઈ ગયલા ચેહરાથી તે જરા હસ્યો.

“કાણુ ગુલનર?” તેણે ધીરથી કહ્યું. “મેં ધાકું કે તું આવશે? અને જ્યાં સુધી તારા પ્યારો ચેહરા હું જોઈ નહીં ત્યાં સુધી હું મરીશ નહીં, મારી પાસે આવ અને તારી તરફ મને જોવા દે.”

“તેણીએ પોતાના ધણીને જે રીતે ચીડીને ગુસ્સે કરી નાખ્યા હતા તે સઘળો તેનો ગુસ્સો સાંત કરવાને માટે, તેણીએ તુરતજ તેને પોતાની બગલમાં લીધો, નવધાર આંસુએ રડી. અને તેના માલ તથા હોઠ ઉપર ચુમીઆના વરસાદ વરસાવ્યા.

“અરે, જમશેદજી, આખરે તમે મને મળ્યા? મારા પ્યારા, તમારી રાહ જોતાં જોતાં હું યાકી અને મારા જીવના દુકડે દુકડા કરી નાખ્યા હતા; શામાટે તમે જલદી નહીં આવ્યા?”

“તેણે ગુલનરનું મોહકું પોતાના મોહકાં આગળથી ખસેડી નાખ્યું, અને તેણીની સામાં જોવા લાગ્યો.

“શા વાસ્તે, ગુલ, તું મને ખરેખર એ પ્રમાણે માગતીજ હતી? હું આવતો હતો, પણ સરવેથી પેહલાં મેં તવંગર થવાની ચલ કીધી; મેં સારી પડેમ જાણી લીધું હતું કે તને મારી જરૂર નથી પણ દોલત જોઈએ, દોલતવાન જોઈને. કદાચ, તું સાથે વધુ વખત રેહવાને પસંદ કરતે. મેં બહુ સખત રીતે ઉદ્યોગ કીધો ગુલનર, અને હું તવંગર થયો, અને આવવાને સાફ નીકળ્યો. પણ હું રસ્તામાં છુટાઈ ગયો, અને તારી પાસે આવી ફાલતે આ! શક્યોનહીં.”

“અરે, મારા જાન, શામાટે નહીં? હું ફક્ત તમનેજ આહાતી અને માંગતી હતી? હું હવે દોલત વીસે કદી એક શબ્દ પણ જોલીશ નહીં—મને માફ કરો, મારા પ્યારા ધણી.”

“શું એમજ છે ગુલનર? તારા મોહકાંમાંથી આ રીતનાં શબ્દો મને કેવા મીઠા લાગે છે. મેં તને આ સઘળો વખત સુધી ચાહી, મારી પ્યારી, પણ મારી પાસે એક પર્સો નહીં તેવી સ્થિતિમાં હું તારી આગલ આવી શક્યો નહીં.”

“તમે પાછા આવ્યા છો—તમે મારી આગલ છો—હું તમોને મારા હઈડાંના દાર કરી મારે ગમે બાંધું છું. જ્યારે ખોદાએ આપણને સાથે મેલ્યાં છે તો કાંઈ પણ ચીજ હવે આપણને કદી પણ પાછા જુદાં પાડી શકશે નહીં.”

“પણ હું મરી જાઉં છું. ગુલ—મને લાગે છે કે મારા દીવસ બરાઈ ચુકા છે.”

“હા મારા જાન, તમારાં દુખ અને મુશીબતોના દીવસો પૂરા થયા છે—તમારી સુખી જીંદગી હવે નવેસરથી સર થશે મારી સાથે ઘેર આવો, અને હું તમોને સારા કરીશ.”

“જાતી ફાડી નાંખે એવી આઠ વરસની કડવી જુદાઈ પછી, તેઓ બન્ને ધણી ધણી-યાની સાથે ઘેર ગયાં.”

અને શું તેણીએ પોતાના ધણીને સારો કીધો—ખચીત તે નહીં મરી ગયો, હું મોટાં-માએ? શીરીને મેટાંમાએને પુછ્યું

મેટાંમાએ પોતાની આંસુથી ભરેલી આંખો નુંછી અને જવાબ દીધો ‘મારાં પ્યારાં છોકરાં તમે ધીરજળી સાંભલો, હજી ધણું સાંભળવાનું, અને તે ઉપરથી તમોને ચાંનક મહેતેવું, આગળ આવે છે.

‘ઘેર ગયા પછી તુરત ડાકટરે સતમજીને ખોલાવવામાં આવ્યા,’ મોટાંમાએ વાત આગલ ચલાવી, ‘કે જે ડાકટરે એ છોકરાંઓની વખતે પણ બહુ કાળજીથી દવા કીધી હતી. પણ કમ-

નશીય ગુલનારનો એક નજીવો ગુનાહા, તે ગુનાહા ખેડાની નજરમાં એક મોટામાં મોટો હતો. આવી વાતને આપણે એક સાધારણ જીવ ગણી કાઢીએ, પણ તે કીરતારની નજરમાં—આરતઃ જ્ઞાતાં બાળમાં—એથી મોટો ગુનાહા બીજાને કોઈ નથી. બીજા હરકોઈ ગુનાહાની માફી આરતઃ જ્ઞાતાને મલી શકે પણ પોતાના પ્યારીદની સામાં એક શબ્દની નાજરમાંની, અથવા બેવકાઈ, કોધી હોય તો તેણીને, કદીપણ, ખોદા તારણ આપી શકે નહીં.

સધળી જોઈતી મહેનત, દવા અને દોહતની કાંઈ પણ કસર હતી નહીં. છતાં તે સધળું ખોદાના હુકમ આગળ નકામું ગયું. ડાકટરોના પોયા કીમતી દવાઈઓ તથા જ્ઞાત જુનાનાં નવીન સોધાના દર્થીયારો તે ખુદરતી શક્તી આગલ ચાલી શક્યાં નહીં. ચોવીસ કલાકના અરસામાં ગરીબ બીચારી ગુલનારનો ધણી તેણીની નજર આગલથી સદાનો ગુમ થયો. તે પોતાની પ્યારી ગુલનારને ખરાં હગરથી ચાહતો હતો તેની છેલ્લી મુરાદ એજ હતીકે મરતાં પેહેલાં એક વખત ગુલનારનો એહેરો જોજાં, તે કીરતારે તેની મુરાદ તેને બખર્શી, અને છેલી ધડીએ ખુશીમાં તેણે પોતાનો જ્ઞાન છોડયો, અને બેહુસ્તમાં મુકામ કીધો.

“પણ હવે ગુલનારની વાત સાંભલો? મારાં પ્યારાં છોકરાંઓ, તમે રડો નહીં; જો તમને વાત નહીં સાંભલવી હોયતો હું તમારી ખુશીને ખાતર બંધ કરીશ; ના, મોટાંમાએ, સધળાં છોકરાંઓ આખો નુંછતાં તુછતાં ઉમાં થઈ બોલ્યાં. તમારી વાત અધુરી મુકશો નહીં, પણ હમે શું કરીએ, હમારેથી રડી પડાય છે. હમે હમાઈ દીવ ગમે તેટલું વારીએ તોપણ, વાત એવીછેકે, હમારી આંખોમાંથી આંસુ વહેછે. ‘સાંભલો, હવે બહુ નથી; મોટાંમાએ આગલ બોલવા માડ્યું.

“ગરીબ બીચારી ગુલનાર, તેણી ઉપરનાં દુખની, છોકરાંઓ, તમારી ઉપર એટલી અસર થઈછેકે, હવે વધુ વીગત આપવી હું જરૂરનું જોતી નથી. તેણી શું હાલતે પોંચી તે સધળું તમે જોઈ લીધુંછે; પણ હવે તેણીની હાલત ફેરવાઈ ગઈ. તેણી જે આશામાં ને આશામાં ગમગીન, અને વીચારમાં વીચારમાં મથગુલ રહેતી હતી, તે સધળું તેણીના દીવમાંથી ખસી ગયું. ‘મારા પ્યારાં છોકરાં, તમે સખજ શકશો નહીં, પણ હું તમારી ખાતરી કરીશ; એક ખુની આદમી ઉપર જ્યાંસુધી તોફમત ઉભુંછે ત્યાં સુધી તેને બંધ આવશે નહીં. પણ જે દીવસે તેને ફાંસી દઈ મારી નાખવાનો હુકમ કરવામાં આવેછે તે દીવસથી તે નીરાંતે બંધ થોરેછે. કારણ, તેની અસ્વસ્થ હાલતમાં સ્વસ્થા પેવસ થાયછે અને શું થવાનું તે નક્કી થઈ ચુકેછે. એજ દાખલો ગરીબ બીચારી ગુલનારના દુખી દીવને લાગુ પડેછે.

‘તેણીની સધળી આશાનું સેવટ આવી ચુક્યું. તેણીને હવે કાંઈ પણ જોવાનું કે સોધવાનું રહ્યું નહીં. તેણીએ હવે રડવું છોડી દીધું અને એક અરખ બેહોશ હાલતમાં સદાની પડી. તેણી બંધાએ, તે શીવાયતો સધલો વખત એક આવલાંની માફક ટગર ટગર જોયા કરે, કોઈના પણ સવાલનો તુરત જવાબ દઈ શકે નહીં અને ખાતું અને પીતું તજ દીધું.

‘તેણીનાં ધણીના મરણ પછી દરેજ પેલો ડાકટર દયાને ખાતર, દીવસમાં બે ત્રણ વખત તેણીની મુલાકાત લેતો, અને પોતાની બર્ધરીને દીવસનો ધરો ભાગ તેણીની આગલ બેસાડી રાખતો.

“ડાકટર રસતમજ પણ તેણીનો હમદીન હતો, તેની બર્ધરી સુનાપાઈ એક સદગુણી, બણેલી, અને દરેક બાઈ હતી. તેણીએ પોતાથી બનતો દીલાસો ગુલનારને આપવા માડ્યો. ધણી ધણી અસરકારક વાતો કરી ગુલનારનું દીલ રીઝવવા માડ્યું, પણ તેની કશી અસર થઈ નહીં.

“એ પ્રમાણે અને એવી ને એવીજ હાલતમાં બીજા બાર માસ ગુજરી ગયાં, ડાક્ટર રસતમજ અને તેની ધણીઓની સુનાબાઈ પણ દરરોજ તેણીની સેવામાં હાજર છે. અને પાછે સપ્ટેમ્બર મહીનાનો પેલોજ દીવસ આવી લાગ્યો; આ દીવસ તે નવરોજના સુખ દીવસ હતો.”

“સવારનાં પોહારમાં ડાક્ટર રસતમજ તથા તેની ધણીઓની બન્ને જણાં સાથે ગુલનારની પાસે આવ્યાં, અને રાખેતા પ્રમાણે ગુલનારને રીઝવવાને શાફે કાંઈ કાંઈ વાતો કરે, પણ તેણી કશો હિતર વાલો નહીં.

“ડાક્ટર રસતમજ તથા સુનાબાઈ આવે પોતાને ઘેરથી મસલત કરીને આવ્યાં હતાં, તેઓએ નેરોવ કાંધો હતો કે તેણીનાં દીલમાં શું વાત રહેલી છે તે જ્યાં સુધી પ્રગટ પડે નહીં ત્યાં સુધી એનો કશો ઈલાજ નથી. તેઓએ આજનો દુરસદનો વખત હાથ ઉપર લઈ તેણીને પુછવા માડ્યું કે ‘કમનસીબ બાઈ, તમે હમને કહો. તમારા દીલમાં શું છે?’

“આ અને આજ સવાલ બન્ને મારી બઈએ તેણીને વારંવાર કાંધો, અને તેની અસર ગુલનારના દીલ ઉપર કાંઈક થયલી તેમને લાગ્યું. જ્યાં સુધી તેણીની તરફથી જવાબ મળ્યા નહીં ત્યાં સુધી ઉઘટાવી બિઘટાવીને એજ સવાલ પુછ્યો, અને જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ તેણીના ચેહરામાં પ્રકાશ વધવા લાગ્યો. તેણીના ફાટેલા દોળા કાંમ પડવા લાગ્યા, અને હમણાં કાંઈક વાતનો ખુલાસો કરશે એવું તે બંને જણાને દેખાવા લાગ્યું.

“એક પળવારમાં તેણી કાંઈ બોલવા જતી હતી, પણ તેણીનાં દાંત પીસાઈ ગયા અને આંખોમાંથી આંસુની ધારા બહુ લાંબા વખતની શ્રાંત ચુપકાઈ પડી. એકદમ વેહવા લાગી. તેણી ખુબ રડી રહી ત્યારે તેણીની બાતી ખુદી અને એક અક્ષમદ આદમીની માફક બોલી, ‘હું ચાહું છું. મારા મેકરવાન બાઈ અને મારી કદરદાન એતેન, તમેમો મારાં ધરમના માથાપની જગો રાખીછો, તમે મારી ઉપર આટલી માયા અને મેહેરમાંની રાખીછો,’ જોતા તમારે બહુ કરો, પણ હવે તે કીરતાર મને આ ફાંતી દુનીયામાંથી જેમ અને તેમ જલદી બહારી લેએ.’

“અરે? એ શીવાય કાંઈ બીજું?”

“ના. કાંઈજ નહીં.”

“અને જે તમારી મખસદ પાર પાડવામાં હમો મદદ કરીએતો—,”

“તો હું તમેને આ મારી સઘળી દોઝત લખી આપું.”

“ના, એવું હમે ચાહતાં નથી. પણ કાંઈ જુદીજ કયુલાત હમો ચાહીએ છઈએ.”

“મારી મુરાદમાં હું પાર પડું તેમાં જે કાંઈ પણ મદદ તમે મને કરી શકતાં હોઓ તો, તમે જે માગો તે, પણ નીરદોષ કયુલાત આપવાને હું ખુશી છું.”

“હમો ચાહીએ છઈએ, અને તમારી માગી મુરાદ ક્યારે હાંસલ થાય, કે તમે આગલી વાત સુલી જઈને ખુદી હવામાં ફરો, અને જોવાનું ધ્યાન ધરો.”

“તમે, મારાં માથાળુ, જે પ્રમાણે કહો તે પ્રમાણે કરવાને હું કયુલ છઈ.”

“આલો ત્યારે હમે આતશબેહેરાંમ જઈએ છઈએ અને હું ચાહું છું કે તમે પણ હમારી સાથે આવો.”

“મારી ખુશી સાથે હું તઈવાર છું” ગુલનારે હરખબેર જવાબ દીધો.

“ડાક્ટર રસતમજએ, પોતાનાં એક નોકરને પોતાને ઘેર મોકલીને, જંદઅવસ્તાની કેટલીક ચોપડીઓ મંગારી, અને ગાથાવાંનીના કેટલાક એકસ ફકરા દેખાડી, ગુલનારને આત-

શમેદરાંમમાં ભાવુવાને સાહે આપ્યા.

“હું એ બાપાનો અર્થ સમજતી નથી. અને સુધારાવાલા કહેલેકે જે બાપા સમજતાં હોઈએ તેજ બાપામાં બંદગી કરીએ તોજ તે કાંઈની કાંઈએનીએ, અગર નહીંતો તે સધળું નકામુંછે; ત્યારે તમે મને એવો ગુજરાતી તરજુમો નહીં મંગાવી આપો. હું તેજ ત્યાં બહુ ગઈ.”

“ના, જ્ઞાનવસ્તા શીવાય બીજી કાંઈ પણ બાપામાં બંદગી કરેલી જોઈએ નહીં. હું તમોને ગુજરાતી બાપામાં બંદગી કરવાની સલાહ આપી શકતો નથી. તમે જુઓએ કે હું ડાકટર છું, પણ મારા આપ મોટાદરનુર હતા. અને મેં મારી ખાતરી કરીએ કે એજ બાપામાં બંદગી કરીએ તોજ તે બંદગી, અગર નહીંતો તે બંદગી કેહવાયજ નહીં. સુધારાવાલાએ તો મોક્ષતું એવું છે કે જેમાં તેઓએ કર્વાને ધરમચુર ગણ્યાએ પણ એ બંને ફરજ એક એકથી જુદીએ. મેં પોતે અજમાયશ કાઢી, મેં પોતે ગુજરાતીમાં બંદગી કરી જોઈ, પણ જ્ઞાનવસ્તા બહુતી વખતે જેવું માંડે દીક્રા બાદા તરફ બેસાતું તેવું તે વખતે નહીં. વલી મેં ફારશી મોનાબત, દરનુરોની જોડેલી. પણ ઘણી વખત બહુજે તેની અસર પણ જ્ઞાનવસ્તાના જેટલી નથી. જ્ઞાનવસ્તા અને નાયનારી બર્ધનીઆના ગાયણ એ બેકને તમે એક સરખાં તો ગણસો નહીં, પણ સુધારાવાલાનો મોક્ષવાનો અર્થ એવો છે કે તે બંને એકજ છે. નાયનારી નાયકણો પણ બાદા કપર ગાયણ ગાયછે, ત્યારે શું તે ગાયણ અને બંદગી યાને નમાજ વચે તફાવત હોયજ નહીં. હું એટલુંજ કહું છું કે જે કાંઈની સખ્સ પોતાની ખાતરી કરશે તો તેને જાણશે, કે જ્ઞાનવસ્તા બહુતી વખતે આદમીના દીલમાં એકબતનું ખાશ તેજ કિતપન્ન થાયછે તે બીજી કાંઈપણ બાપામાં બંદગી કીધાથી થતું નથી. આનો સુધારા વાલાઓનુ જીવું કાંઈકું એક કારણછે. તેઓ કદીપણ બંદગી કરતા નહીં હતા, બલકે તે લોકો નાસતીકની માફક બંદગી કરવાને કટાવેછે; એથી જીવદું ને લોકો બીજી રીતનાં ગાંન તાંનમાં હમેશ મશગુલછે. તેનેજ તેઓ બંદગીનુ રૂપ આપવા માગેછે, કે જેથી તેઓને માથે બંદગી નહીં કરવાનો ફલક ચોંટે નહીં. પણ ખાતરીથી માનજો અને સુધારાવાલા કહેલેકે જીવાંનીઆ કહેા, પણ જેમનુ દીક્રા બાદા તરફ હશે તેનો કદીપણ ગુજરાતીમાં બંદગી કરવાની નીચક મહેનત માથે કહાવશેજ નહીં. આખરે, એ બાબદમાં, હું એટલુંજ કહું છું કે, અગરજો. જ્ઞાનવસ્તાનો અર્થ સમજોને તેમાં બંદગી કરવી વધારે સાહેછે, તોપણ ગમે તેવી હાલતમાં બંદગી તો જ્ઞાનવસ્તામાંજ કરવી સમજારછે.”

“આટલી વાતચીત પછી ત્રણે જણાં એક ગાદીમાં સ્વાર થઈ આતશબેહરાંમ ગયાં, અને તે જગોએ ગુજનારે જે આસ્તા અને ભાવથી બાદાનુ ધ્યાન ધર્યું તે પ્રમાણેની બંદગી દુનીયાનાં ઘણાં થોડાં લોકો કરતાં હશે. તેણીને નીમી આપેલા બંદગીના ફકરા પુરા કર્યા પછી, તેણી ગુફુમંડીએ બેઠી, આતશને કેમકો કરો, તેણીએ પોતાના દીલમાં બાદાને આરાધ્યો, અને આંસુની વેહતી ધારાથી ભરેલી આંખો સાથે, તેણી હાથ જોડી પગે પડી, ખરાં જીવરથી પોતાના ગુન્હાની માફી ચાલી, અને આખરે ખરેખરા ભકતી ભાવથી બાદા પાસે માગ્યું:—ઓ તું રહેમી ફીરતાર; અરે તું જગતને ગુનાહમાંથી તારનાર; ઓ, તું બાદાવીંદ તાલા, મારો સર્વથી મોટો ગુનાહ તું માફ કર, અને હવે મારાં આરાં ઘણી તથા ડોકરાં, જે હમેશની ખુસંદ

જગોએ જઈ બેઠાં છે, તેમની આગલ મને તું પોંચાડ અને તેમની સાથે મને મેલવ.’

“ચુલનાર જે બોલી તે એવા તો ખુલા અવાજથી, અને એવીતો સરવેને સમજ પડે તેવી ભાષામાં, કે તેથી તે જગોએ જોડવા મરદ તથા ઓરત બંદગીમાં મશગુલ હતાં તેમનું ધ્યાન તેણીની તરફ ખેંચાયું; અને ધ્યાન ખેંચાયું એટલુંજ નહીં, પણ જેવી તેણી બોલી રહી કે તુરત, વીજલીની માફક આનંદમાંથી એક ચમકારો થયો. અને સરવે લોકોની સમક્ષ જોવાએ તેણીની ખાતરી કરી કે, ‘તારી અરજ મેં સ્વીકારી’ તારો ચુનાહા માફ કીધો છે.

બંદગીથી કારેમ થઈ પાછાં ફરતી વખતે ચુલનારને ડાકટર રસતમજી પોતાને ઘેર લઈ ગયા. અને બાકીનો આખો દીવસ, ડાકટરના પરોણા તરીકે, તેણીએ ત્યાંજ ગુજાર્યો.

બીજી બાજુએથી જે લોકો આતશબેહરાંમમાં ચુલનારની બંદગી વખતે હાજર હતાં, તે લોકોએ ત્યાં બનેલા બનાવની હકીકત આખા શહેરમાં ફેલાવી; ચુલનાર કાણુ છે તથા તેણીની બંદગીનો હેવાલ શું છે તે જાણવાને સાફ લોકોની ઈનતેજરીનો કશો પાર નહીં હતો. ધણું સારાં સારાં આદમીઓ ડાકટર રસતમજીની મુલાકાત લઈ ગયાં. અને તે લોકોની મુલાકાત ભેતાં એટલેતો કંટાણો બાધેકે, ડાકટર રસતમજીએ ચુલનારની પરવાંગી પુછી કે જો તમે અને રજા આપોતો, આજને આજ તમારી બંદગીનો હેવાલ છપાવીને બહાર પાડવાની જરૂર છે. આતશબેહરાંમમાં બનેલા બનાવ પછી તમારે વીશે લોકોની ઈનતેજરી બહુ ફેલાઈ છે, અને તેથીજ આજે મારે ત્યાં લોકોની ધમાલ પડે છે.

“ચુલનારે મોટી ખુશીથી રજા આપી.

“ડાકટર રસતમજી તેણીની શબ્દની વાતથી વાકેફ હતા, તેઓએ તુરત તેણીની બંદગીનો હેવાલ ટુંકમાં લખવા માડ્યો. બે કલાકના દરમ્યાનમાં સઘલો હેવાલ લખાઈ રહ્યો, તે એક છાપાખાનાવાલા ઉપર મોકલી આપ્યો. અને તે સાથે એક ખાંનગી ચીઠી લખીને તેને સમજુત આપીકે, આવતી કાલે સવારથી એની છપેલી નકલો, તમેને વાજખી લાગે તે કીમત લઈ, લોકોમાં પ્રસીદ્ધ કરવી. તેજ છાપખાનામાંથી દરરોજ સાંજે એક ન્યુસ બહાર પડતું હોવાથી, તેના માલીકે તેમાં એક જાહેર ખબર પ્રસીદ્ધ કરી કે, ‘આવતી કાલે સવારથી ચુલનારની બંદગીના હેવાલનું ચોપાનીયું આ છાપખાનામાંથી એક પઈસાની કીમતે મળશે.’ તે પ્રમાણે બીજો દીવસ સવારથી તે ચોપાનીયાંની માંગણી ઉપર માગણી શરૂ થઈ, બે દીવસમાં હજારો નકલ ખપી ગઈ, અને તે ઉચત્ર પાચત્રમાં તે છાપખાનાને સારી રકમનો નફો થયો.

“હવે ચુલનાર તરફ નજર કરો. કોઈ એક નવી બંદગીની શરૂઆત જોઈને ખુશી થાય તે પ્રમાણે તેણી પુર ખુશીમાં આવી ગઈ; તેણી ગમે એવી છતાં, એક કુલના ઢગલા જેવી થઈ ગઈ. એ સઘળાંતુ કારણ શું હતું? કારણમાં માત્ર તેણીનું પતીવ્રત અને અસરકારક બંદાવસ્તામાં બંદગી.

“આખો દીવસ તેણીએ ડાકટર રસતમજીને ત્યાં ગુજાર્યો, અને સાંજે તેણી પોતાને ઘેર ગઈ. પછી સુવાનો વખત થયો. બીજાંના ઉપર જઈને પણ તેણીએ. જે પ્રમાણે આતશબેહરાંમમાં જોવાને આપ્યા હતા તેજ પ્રમાણે ગુટલુમડીએ બેસીને ખરી બાવ બકતીથી

બોદા પાસે હાથ નેડી પગે પડી પોતાના ગુનાહારના માફી માહી, અને પોતાના ખાસ ધણી તથા છોકરાં પાસે બેહેસ્ત સુકામ પોંચવાનું માગ્યું.

“તે રાતન તેણીએ એવી તો મધુર નીદા ધોરી, એ એવી મીઠી ઊંઘ આ નવ વરનું દરમ્યાનમાં તેણીએ એકજ વખત ભોગવી હતી, કે જે રાત પછડીની ખીજ સવારના ધણી તરફની ચીઠી, આઠ વરસની કડવી બુદ્ધિ પછી, તેણીએ ભરી હતી. આ દીવસ નારના આગમાં, સર્વથી વધારે જાણુતા બેગજ. તેણીને એ રાતના સ્વાપને જણ ક સુમારે એક સ્વપન આપ્યું. તે બેઠેને જેની તેણી બદલ થઈ તેનીજ તેણી ખીજાના રચી હતી. નાહી ધોઈને તમામ સફેદ પોશાક પહેર્યો, અને સત્તાર મુઠી એકે જીને ગાં વાળી બાજુયા કાઢી.

“સત્તાર પડતાં તેણીએ પોતાની બંદગી પુરી કાઢી, પછી સર્વથી પેહેલું કાંમ જે તેણીએ કાઢ્યું, તે એ હતું કે, એક સાદા કાગળ ઉપર તેણીએ એક હુંડું લખાણ લખી નાખ્યું, તે આ પ્રમાણે હતું:—

“મારી સઘળી સ્થાવર તથા જંગમ મીલકત, મારા ઉપર કાવેલા ઉપકારના બદલામાં, મારાં મરણ પછી, ગક્ટર રસતમજ તથા તેમના પાંખીયાંની સુનાયાઈના અપભ્રાંશમાં મોડાપુછું; તેઓ, મારાં મરણ પછી, એ સઘળી મારી મીલકત સ્થાવર તથા જંગમ-પોતાના કબજામાં લે. તથા તેની મરજ પ્રમાણે તેમનો ઉપયોગ કરે એ સઘળી મારી મીલકતના, એ બેક માટી બર્થએને, મારાં મરણ પછી. હું માફી કરાવેલું.”

“આ પ્રમાણે લખેને તુરત તેણી પોતાના ઓટલા ઉપર જઈ ઉભી, એવા હેતુથી, કે કોઈ સારાં માનુસ નરરે પડે તો, આ તેણીના કાવેલાં વીજ (વસીયતનામું) ઉપર સહી કરાવી દેએ.

“થોડી મીનીટમાં એક દગદગા ભરેલી ગાડી તેણીના બારણાં આગળથી પસાર થવા આવી, તેનીજ તેણીએ ઈજારત કરીને તે મારી લેખાવી. તેમાં બે મરદ બેઠેલા હતા, તેમને તેણીએ અરજ કાઢી કે, મહેરબાની કરીને, તમે કોમુલો ને, મને કહેશો?”

“તેમાંના એક બોલ્યો, ‘હું શેરુને મામલતદાર. અને આ સાહેબ મુનશક છે.’

“મેહેરબાની કરીને આ મારાં વીજ ઉપર સહી કરેશો.”

“ગુજનારને એક દીવસના દરમ્યાનમાં આખાં શેરુરે ઓળખી લીધી હતી, તેથી તે બંને સાહેબોએ કથી પણ આચકી વગર તે વીજ ઉપર સહી કરી આપી.

“તે વીજ લઈને ગુજનારે પોતાની તીબેરીમાં, સાચવીને મુક્યું, પણ તે વાત આખર મુઠી તેણીએ કાઢી રાખી એટલામાં ગક્ટર રસતમજ તથા સુનાયાઈની ગાડી બારણાં આગલ આવી તેઓ તેમાંથી બિનરી ધરમાં ત્રાપજ થયાં.

“કમ છે બેન? ‘સુનાયાઈએ તરતાં હસતાં પુછ્યું.

“તમે બેન તથા આ ભાઈસાહેબના ઉપકારની આભારી થઈછું. તમોને હું છેલી સલામ કરેછું.” ગુજનારે ગંભીરતાથી જવાબ દીધો.

“આટલું સાંભળતાંની સાથેજ ગક્ટર રસતમજ તથા તેમના ધણીયાંની સુનાયાઈનો ચેહેરો શીકો થઈ ગયો અને બંને જણાંના પેટમાં એકદમ પાછી ધાસ્તી પેટા થઈ કે જળી આ વહેવામાં વીપતી જેવું શું છે; તેઓ બે મીનીટ મુઠી તો સ્તબ્ધ થઈ ઉભાં.

“ગુજનાર, તેમના ચેહરા ઉપરથી પાંખી ગઈ કે એ લોકો સમજશકયાં નથી, તેથી ફરી ખુલાશાથી બોલી, ‘હું ખુશીછું’ હું સારી પડેમછું.’

“તુરત ડાકટર રસતમજીએ આશમા તરફ નજર કરી ખોદાનો ઉપકાર માન્યો. અને સુનાબાઈ ગુલનારને ગળે વળગી પડી; બન્ને બાઈઓની આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી.

‘મારાં પારાં છોકરાં, મેં તમારો બોલ્યો, “આ ઉપરથી તમારી ખાતરી થતી હશે કે બીયારી દુખી ગુલનારનું દુખ તે બન્ને માટી બર્છરીએ કેટલું પોતાના દીલમાં ધાઈ દશે.

“બન્ને બેનપણીઓ પરે! ખરું કહું તો બન્ને બેનો, દશેક મીનીટ પછી એક એકને થી છુટાં પડ્યાં.

“ઓ ? તારા પ્યારી બેન, અરે મારી ધરમની માતાં ? અરે ? મારા ધરમના બાપ ? જોજી છું કે તમે દલગીર થઈ ગયાંછો; પણ મારી જીંદગીનો સર્વથી હેલો હેવાલ હું તમારી આગળ ધરવાને આજે હમણાંજ મને નશીબદાર સમજાવું. આજ રાતના હું બીજાંના ઉપર સુવા ગઈ, મેં મારી ખાવશ મારા પેદાના કરનાર આગલ ધણી આજીજી તથા નમનતાઈ સાથે રજી કીધી અને પછી હું સૂઈ ગઈ. હું સુતી લાડથી તે પાછલી રાતના ત્રણ વાગા પછી જાગી ત્યાં સુધી એવી તો મીઠી નીદ્રા ભોગવી છે કે તેવી મીઠી બિંધ મેં મારી આખી જીંદગીમાં કદાચજ ભોગવી હશે. એવી બર બિંધમાં હું પડેલી હતી તે દરમ્યાન આજરે બાર ઉપર ત્રણ કલાકને સુમારે મને એક સ્વપ્ન આવ્યું, અને તેનેજ આધારે મેં તમોને આવતાનેવાર મારી હેલી સલામ રજી કીધીછે.”

“ડાકટર રસમજી તથા તેની નેક ધણીઆંતી તે સ્વપ્ન સાંભળવાને બહુ ઇતિનેજાર થયાં, અને તેઓએ પુછ્યું કે બહુ લાંબુછે કે કેમ? આજ આપણું નવું સાલ મુજારકછે અને આતશબેહરાંમ જવું જરૂરછે.

“ગુલનારે ધીરજથી જવાબ દીધો. ‘હું ધારુંછું કે પાંચ મીનીટમાં તે હકીકત હું તમોને કહી રહીશ. જો તમારી ખાવશ હોયતો હમણાં અથવા આતશબેહરાંમ તમે જઈ આવો પછી.

“‘ત્યારે શું તમે આજે હમારી સાથે આતશબેહરાંમ નહીં આવશો?’ સુનાબાઈએ ઇતિનેજારીથી પુછ્યું.

“‘ના મેં આ સ્વપ્ન જોયા પછી પાંચ દરાર કીધોછે કે હવે મારે એક ધડી પણ મારા ધરમાંથી બાહાર નીકળવું નહીં. તમે આ સાગો મોટાં આફરગાંનીયાંમાં બળતો આતશ જુઓછો, તે મેં આજ રાતના ચાર વાગાના સુમારથી જારી કીધોછે, અને હું મારી હર્ષયાતી સુધી રાત અને દીવસ એજ પ્રમાણે બળતો જારી રાખીશ, અને એનીજ સજુ-મુખ મારી જીંદગી કરીશ.’

“‘તમારું સ્વપ્ન સાંભળ્યા શીવાય હમને કશું પણ કાંમ સુજ પડે એવું લાગતું નથી; અને તે શું છે તે જાણ્યા શીવાય, હમે તમને કાંઈ બોલોશ પણ કરી શકતાં નથી; માટે મેહેરબાની કરીને તમારાં સ્વપ્નનાની હકીકત પ્રથમ હમને કહો.’

“ગુલનારે પોતાના સ્વપ્નનાંની હકીકત કહી સંભળાવી તે સાંભળો:—

“આજ પાછલી રાતના હું જાગી ઉઠી તે પહેલાં સેજ વખત આગળ મને એ સ્વપ્ન આવ્યું. હું જાણે કે જંગલ ખીયાબાંનમાં, ઝાડીઓની બીતર, એવી રીતે ગુચવાઈ ગઈછું કે, મને મારો રસ્તો મુજતોજ નથી; હું અરધ બેહોશ હાલતમાં, ટગર ટગર જોયા કરતી ઉભી હતી, એવામાં એક ખુટો માણસ, બહુજ જઈદ, સફેદ દાઢાડી અને મુછો, તદન સાદા અને સફેદ લેખાશમાં, પગમાં પાવડી, હાથમાં તશવીર, એવા વેશ, મારી સામાં આવતો મેં જોયો, અને મને લાગ્યું કે ખરેખર કોઈ શીરસ્તા જેવું આદમી આવેછે; મેં તુરત તેમને નમી નમશ-

કર કીધા. અને ધણીજ નરમાશથી, પણ આંદળ.

તે મને કહેશે? તેણે મને ધણાંજ પુનર્નિ અવાજે જ

સાસદંદ, યજ્ઞાંના હુકમથી. તારી પાશાંની કરવાને

સાથેજ માતામાં ખીજું બોલવાની હેશ રહી નહીં, અને હું

ટગર જોતી હભી રહી; આસરે પંદર સેકન્ડની ચુપકીદી પછી,

જે બોલ્યા અને કીધું તે હવે સાંભળો. તેઓએ મને વીશેસ કહ્યું,

‘તથા ધણીને સોંધવાને આ જગલમાં આવી છે તે હું જાણું છું; તું પણ

‘જેઠકે, તારાં ખારાં બચ્યાં તથા ધણી સદાના શુભ થઈ ગયા તેનું કારણ શું

‘થઈ શકે એવો ગુનાહા તે’ કીધો, અને તેથીજ તારી ઉપર ખોદાનો કાપ વચ્ચે; એ

‘હમારોને દોજબ શીવાય ખીજે કશો રસ્તો ખોદાને લાં નથી, પણ જે કોઈને ખીજેથી

‘રસ્તે લઈ જવાનો હુકમ યજ્ઞાંએ કીધો હોયનો. તે હું ફક્ત તારાં બાપમાં જાણું છું, અને

‘તેનું એકજ ખાસ કારણ છે. આટલી બધી દોલત છતાં, ફાંની દુનીયાંની સઘળી ન્યાંમત બી-

‘જાંએ તારો હાથ ખાંચ્યો, આખર સુધી તુંએ તારા પોતાના ધણી શીવાય કોઈ પણ

‘ફરપતે દીલમાં ધંધો નથી, અને હુંકમાં. તુંએ પતીવ્રત પાળ્યું તેથી ખોદાએ તને તારણ

‘જુનું; તારી મુરાદ માફક ફાંની દુનીયાંને સારતો નહીંજ, પણ મીનોઈને માટે ખોદાનો,

‘વિશે, સેવટ હુકમ થયો. તેણે તારા ગુનાહાની માશી બખરી છે, અને નવરોજના પતીવ્રત

‘દીવસે તે માગેલી મુરાદ તને ફળશે.’ મુરાદ તને ફળશે—આટલું સાંભળતાં મને લાગ્યું કે,

ખોદાએ મારો ધણી મને પાછો આપવાનો હુકમ કીધો; હું ધાબરી, પણ ખુશીમાં આવી ગઈ;

મેં હાથ જોડી, ડોકી નમાવી, ફરી અરજ ફરી ‘મારો ધણી મારે ઘેર આવશે? મને જવાબ

મળ્યો. ‘તું તારાં ધણીને ઘેર જશે;’ હું કોઈ સમજી શકી નહીં, ટગર ટગર જોયા કીધું;

સારે ખીજે ઉતર મળ્યો, ‘તારો ધણી અને છોકરાં ખોદાઈ જહાંનાં બુલદ બેહરતને પોંદ્યો

ચુક્યાં છે, ત્યાં તને, તારી મુરાદ માફક, હુંક વખતમાં પોંદ્યાડવામાં આવશે’

‘‘એટલુંજ, પછી તુરત મારી આંખ ઊંધડી ગઈ અને હું મારાં ખીજાંના ઉપર બેઠી

થઈ. તમે મને તમામ સફેદ કપડાંમાં બુદ્યાએ તેનું કારણ પણ એજ છે. જે શીરસ્તાને મેં દીઠો

તે તદ્દન સાદા અને સફેદ લેખાશમાં હતો, તેથી હું સમજી શકું છું કે મીનોઈ જહાંનાં

જતી વખતે આપણે સાદા અને સફેદ પોશાકમાં રહેવું જોઈએ. હવે હું મારી મુરાદ પોંચી

ચુકી છું. અને પોંચી ચુકી છું એટલા માટે નહીં, પણ, મારે મારા પેદાના કરનારની સજ્જત

જવાને તઈયાર રહેવું જોઈએ તેટલાજ માટે, મેં પાકો ઠરાવ કીધો છે કે મારે મારા ઘરમાંથી

બાહાર નીકળવું નહીં.’

‘‘ઝકટર રસતમજ તથા તેમનાં ધણીયાંની સુનાખાઈએ, શુલનારના સ્વપનાની હકી-

કત, ખુબ ધ્યાનથી સાંભળી પછી થોડોક વખત સુધી તો વીચારમાં બેઠાં. બન્ને જણાંએ કુબી

માપામાં કાંઈક વાત કરી. પછી શુલનાર તરફ જોઈને સુનાખાઈએ બોલવા માડ્યું, ‘તમારો

વીચાર હમે કયુલ કરીએ છઈએ, હમારામાંથી એકજણ તમારી આગળ રહીએ, અને રશ-

તમજ જરા બાહાર જઈને આવશે.’

‘‘શુલનારની આગલ સુનાખાઈ બેઠાં, અને ઝકટર રસતમજ આતશબહેરાંમ ગયા. તેઓને

પોતાનાં દરદીઓને લીધે, એક જગ્યાએ બેસી રહેવું અશક્ય હતું, તેથી પોતાનો વખત બને

આવી અવાર નવાર શુલનારની ખપર લઈ જતા હતા; પણ કમનશીબ શુલનારના કુખ-

૩૫ વધુ વખત કરવાનું ડાક્ટર અને તેમની

તળી વાત ચીત થઈ રહી હતી, નવાં વરસનો બીજો
ત્રીજા, અને ત્રીજા દીવસની સવાર પડી.

સુનાબાઈ, ગુલનારની આગળથી બીલકુલ ખસ્યાંજ નથી. ડાક્ટર
સવારના પેહોરમાં સર્વ કામ કરતાં પેહોલાં. ગુલનારની મુલાકાતે
દીવસની, પોતાની સવારની બંદગી પુરી કરી રહીછે, અને ડાક્ટર
વહીઆની સુનાબાઈ તેણીને કાંઈ ને કાંઈ દીલખુશ વાતમાં રોકી
નક દુખદાયક બનાવ, પણ કમનશીબ ગુલનારનો છુટકો થઈ પડ્યો.

બીચારી ગુલનાર તેણી એક આરમચેર ઉપર વાત કરતી બેસી હતી, એવામાં,
તેણીએ પોતાની ધડ ઝોકાવી દીધી, આરમચેર ઉપર પડી ગઈ; અને પોતાનો દુખી
તે પેદાના કરનારને અરપણ કીધો.

“તેણીના ધરમાં, ડાક્ટર રસતમજ તથા તેમના ઘણીયોની શીવાય, બીજું કોઈ નહીં
હતું. તેણી બેવારસ ચરી ગઈ હતી તેથી, દેશમાં ચાલતા ધારા પ્રમાણે, તેણીની સઘળી
મીલકત સરકાર સ્વાધીન થવી જોઈએ. સરકારની પરવાનગી વગર તેમનીને આવક
પોંદ્યાડવાનો ખરચ, તેણીની ગમે એટલી દોલત છતાં, કરવાનો અથવા તેમાંથી એ
ઉઠાવવાનો હક કોઈને પણ નહીં હતો.

“એવા ધારાને લીધે, ડાક્ટર રસતમજએ સરકારી અધીકારીઓને ખબર કીધી, એ
શેહેરનો મામલતદાર બંદોબસ્ત કરવાને તે જગ્યા ઉપર આવી પેહોલાં.

“તેણીની સઘળી મીલકત ઉપર સરકારની જગ્યાની બેસવી જોઈએ તેથી, સઘળી મીલ-
કતની ગણતરી અને નોંધ કરવી જોઈએ; પણ સરકારી પેહોલાં તે નામલતદારે કહ્યું કે,
તેણીએ કોઈના નામનું વીલ કીધુંછે, અને તે ઉપર મારી અને હુમલોની સાક્ષી લીધી છે.
આ ઉપરથી તેણે પ્રથમ તે વીલની સોંધ કીધી, એવા દેવુથી કે, જો વીલ નીકલેતા સઘળી
ગણતરી અને નોંધ કરવાની મેલતત બની જાય.

“પ્રથમમાં તેણીની તીર્થેરી તપાસવામાં આવી, અને બીજા દરતાવેરને બાંડલમાંથી મુ-
દાનું વીલ નીકળ્યું.

“મામલતદારે તે વીલ સરવની સમક્ષ ખડું ચકડું બંદોર કીધું, અને તેણીની સઘળી
મીલકત ડાક્ટર રસતમજ તથા તેમના ઘણીયોની સુનાબાઈના હવાલા તથા અખાવારનીછે
એવું કરાવું, તેની નોંધ લઈ, તે ત્યાંથી ચાલી ગયો.

“નવરોજના દીવસે આતશબેરામમાં જે બનાવ બન્યો હતો તે ઉપરથી લોકોની ઈતિ-
જરી કેવી ઊસકેરાઈ હતી તે વાંચે મેં તમેને હમણાંજ કહ્યું. નવરોજ પછી વચમાં જે
દીવસ ગયા અને પાછો આ બનાવ બન્યો, એટલે લોકોની ઈતિજરીનું તુલ્યુન શું? સઘળી
જરથેસ્તી કોમે, તેણીની મરણકીયામાં ભાગ લીધો અને તેણીની છંદગીના જે હેવાલ પ્રસીધ
થઈ ચુક્યો હતો તેમાં પાછલો સફો ઉમેરીને એક સંપૂર્ણ હેવાલ તુરત આહાર પાડવામાં
આવ્યો. પ્રથમની માફક ડાક્ટર રસતમજએ યાકીનો હેવાલ તુરત લખી નાખ્યો, અને પેલાજ
છાપખાનાવાળા ઉપર મોકલી આપ્યો. તેણીના પ્રથમનાં હેવાલનાં બીજાની તખતી હજુતો
તે છાપખાનામાં સલાંમત હતી તેથી તુરત તેને તેજ દીવસે તેણીના હેવાલની બીજી અ-
મતી આહાર પાડવાને બની રાક્યું હતું.

“એ પછી ત્રીજી આમતી છપાતી.”

ગાળે આ વાત લેણીમાં પ્રસીધ કરેછે કે ને ઉ.

“મારાં પ્યારાં છોકરાંએ, માતાંમાએ બોલ્યા.”

રહીછે. અને તે ડાકર રસતમજ તથા નગની પસંદગી.

છું. તમે જાણતાં નથી કે ડાકર રસતમજ તથા તેમના.

“મોટાબાવા રસતમજ ને આપણી સાંગા બેઠાછે તેજ ગા.”

તેમની ધણીઆની સુનાચાઈછું.”

“શું ત્યારે આ વાત ખરી અને તમારી નજર આગળ બનેલી.”

પુછ્યું.

“ખરેખરી, મારાં પ્યારાં છોકરાંએ, મોટાંમાએ આંગે નુકતાં નવ.

અને શું, ને આ સઘળી દોષત તમે ધરાવેછો તે કમનશીબ.”

શેલી દોષતના તમે નશીબદારછો? તે હમીનાએ કાવળમાં સવાલ કીધો.

ના, મારાં પ્યારાં, ત્યારે એવો વચ્ચાર લઈ નવો નહીં. મોટાંમા.

‘મોટાંમાએ આપણને મહેનત કરી, લાડમાં કરીને ખાવાનું મેળવવા કરમાવેલું.

તેમણે મને પશુ તે મુજે ખવાયો નહીં. પણ સખ સાંગા રમાયલુંછે.

છ. ગુલનારનોજ દાખલો કરો. મારાં પ્યારાં છોકરાંએ અને મને જવાબદાર.

‘ના, નહીં, નહીં.’ સખ મોટાંમાએ એકે અવાજે બોલી ઉઠ્યાં.

“ત્યારે” મોટાંમાએ આગળ બોલવા માડ્યું, ‘તમે ખાતરીથી માનજો કે, હ.

જ, ને મુખમાં આગળ, કાળમાં આજે એમાં છઈએ. તે તદન જુદેજ રસ્તે

હમે પણ દુખ, નેદેશ, અને મુશ્કેલીઓ ખમીછે; મોટાબાવા રસતમજ અને હું પો.

બનેજો એક એકવા મુખ દુખના વાગારાં હતાં. હમે ગમે તેવી મુશ્કેલીમાં પણ હ.

વરે જ્યાં કાલજ કિતબન થયા દીધી નથી અને ને મુખ હમે મેલવવામાં હતાં પાંચ.

છઈએ તેનું કારણ એ શીવાય બીજું કાંઈ નથી.

“ત્યારે તે સઘળી ગુલનારની દોષત ક્યાં મળે?”

“હા, તે હું તમને ક્યાં ત્યારે આવતો છો. લાવીશ નહીં. તેણીની મરણ ક્રીયા પાછલ

ને ખરચ થયો તે શીવાયની સઘળી દોષત હમે જુદાં જુદાં ધરમ ખાતાંએમાં, તેણીના

નામથી, આવી દીધી.

“શું તમેમી ધરખીટાતનુ થોભલું બધાવ્યુંછે? કે ધાંતદાલ ઉપર ધક્કા મુકીને બદોબસ્ત

કીધો છે?” છોકરાંએનાં ટોળામાથી એક ઉછળતું વેગણું. કોઇના માડેના બોલથી, જુમાખમાં

બોલી ઉઠ્યું.

‘યુપ,’ મોટાંમાએ જવાબ દીધો, ‘એ વીશય ઉપર બેલવાનો આને વખત નથી; એ

આખર એટલીતો મુશ્કેલ છે કે તે ઉપર સખયાની કે મોતવાની કાંઈની હીમત ચાલતી નથી,

અને જો કોઈ મેદાં પડેતો કરોપાંએના પુરસા લાંચે આવી જાય એટલું છતાં પણ, ને

તમારી મજા હશેતો. હું કોઈ જીવે પસંદગી એ વીશય તમોને સંભલાવીશ.

‘મોટાંમાએ, તમે તમારી વાતતો હમને સંભળાવીજ નહીં,’ તે હમીના કરગરીને બોલી.

‘ત્યારે આ કોણે હમણાં વાત કીધી?’

‘એ તો તમેજ તો, પણ ગુલનારની.’

‘ત્યારે તમને શું નેઈએછે?’

હમણાં ને હમણાં સર કરવો જોઈએ.”

..કનો મુમાર થયોછે, અને સવારે જલદી ઉઠશે નહીં.
.. બધાં ઉઠશું, પણ તમે વાત ચલાવો.” સઘળાં છોકરાં

નકદમ બધા દહાડાનું સામટું એકે દહાડે સઘળું ખવાય નહીં
.. સવારના છ વાગે પણ પુરી થઈ રહેશે નહીં. અને અધુરી વા-
.. ના નથી. હું તમેને વચન આપું છું આવતી પપેતીને દીવસે જરૂર

ક્તી પપેતી! બધું આખું એક વરસ પુરું થયા પછી, ના, એમ નહીં,

ખોરદાદશાલની રાતના,—મોટાબાવા રસતમજી, પોતાના હાથમાંથી ન્યુસ
.. આબ્યા, અને સઘળાં છોકરાંએને સમજાવીને ખસેડી મોટામાએને
..ડ્યાં, અને બોલ્યાં:—
ખોરદાદશાલ સુધી મુલતવી. સઘળાં છોકરાં ઉઠીને ગુપ્તગુપ્ત પોત પોતાના
..ડી મયાં.

